

Visokokonfliktni razvod i roditeljska manipulacija djecom

Krmpotić, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:131354>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Antonija Krmpotić

VISOKOKONFLIKTNI RAZVOD I RODITELJSKA
MANIPULACIJA DJECOM

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Antonija Krmpotić

VISOKOKONFLIKTNI RAZVOD I RODITELJSKA
MANIPULACIJA DJECOM
DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Marina Ajduković

Zagreb, 2022.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Razvod braka	2
2.1. Učestalost i razlozi razvoda braka.....	3
2.2. Djetetova reakcija na razvod	4
3. Visokokonfliktni razvod	6
3.1. Posljedice visokokonfliktnih razvoda roditelja za djecu.....	13
4. Roditeljska manipulacija djecom u procesu razvoda.....	15
4.1. Posljedice manipulacije djecom u razvodu braka	21
5. Otuđenje djeteta od roditelja.....	23
5.1. Znakovi otuđenja djeteta	24
5.2. Vrste otuđenja	26
5.3. Posljedice otuđenja na dijete	26
6. Zaštita najboljeg interesa djeteta.....	28
7. Zaključak.....	29
8.Literatura.....	31

Visokokonfliktni razvod i roditeljska manipulacija djecom

Sažetak:

Razvod braka je jedan od najstresnijih događaja u životu, kako za partnere, tako i za njihovu djecu. Djeca često sebe krive za razvod roditelja te mogu imati različite eksternalizirane i internalizirane probleme ovisno o njihovoj dobi. Visokokonfliktni razvod je razvod koji djeci predstavlja veći problem jer su često u središtu sukoba roditelja koji ne prestaju, nego se čak i pojačavaju za vrijeme i nakon razvoda. Kod roditelja koji ne uspijevaju razdvojiti partnersku ulogu od roditeljske dolazi do manipulacije djecom u procesu razvoda. Do manipulacije dolazi kada roditeljski sukobi postaju toliko dinamični i dugotrajni da se dijete stavlja u drugi plan i postaje sredstvo postizanja cilja ili osvete bivšem partneru. Krajnji oblik manipulacije je otuđenje djeteta koje predstavlja oblik emocionalnog zlostavljanja. Kada se donose odluke koje se tiču djeteta, treba se voditi najboljim interesom djeteta uvažavajući njegova prava i potrebe. Cilj ovog diplomskog rada je ukazati na važnost pravovremenog prepoznavanja visokokonfliktnih razvoda, manipulativnih ponašanja i rizičnih čimbenika od strane roditelja koji se razvode kako bi stručnjaci što prije mogli djelovati i zaštititi dobrobit djeteta.

Ključne riječi: razvod braka, posljedice razvoda braka, visokokonfliktni razvod, roditeljska manipulacija djecom, otuđenje djeteta, najbolji interes djeteta

High-conflict divorce and parental manipulation of children

Abstract:

Divorce is one of the most stressful events in life, both for partners and their children. Children often blame themselves for their parents' divorce and may have different externalized and internalized problems depending on their age. High-conflict divorce is a divorce that is a bigger problem for children because they are often at the center of conflicts between parents who do not stop, but even intensify during and after the divorce. In the case of parents who fail to separate the partnership role from the parental one, children are manipulated in the divorce process. Manipulation occurs when parental conflicts become so dynamic and long-lasting that the child is put in the background and becomes a means of achieving a goal or revenge on an ex-partner. The ultimate form of manipulation is the alienation of the child which is a form of emotional abuse. When making decisions concerning the child, the best interests of the child shall be a primary consideration, respecting his or her rights and needs. The aim of this thesis is to point out the importance of timely recognition of high-conflict divorces, manipulative behaviors and risk factors by divorcing parents so that experts can act as soon as possible and protect the welfare of the child.

Keywords: divorce, consequences of divorce, high-conflict divorce, parental manipulation of children, alienation of the child, best interests of the child

Izjava o izvornosti

Ja, ___Antonija Krmpotić_____ (ime i prezime studenta/ice) pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autor/ica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristio/-la drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Antonija Krmpotić v.r.

(potpis studenta)

1. Uvod

Razvod braka nije jednokratni događaj, već složen proces koji je jedan od najstresnijih događaja u životu svake osobe. Svaki razvod je individualiziran te kroz njega pojedinac prolazi sam svojim vlastitim tempom (Ernečić i Patrčević, 2013.). Djeca su razvodom braka roditelja svjesni da se obitelj promijenila te čak i oni najmanji osjećaju razliku (Wallerstein i Blakeslee, 2006.). Procjenjuje se da je oko jedna trećina svih razvoda obilježena visoko izraženim konfliktom koji se kod 8-12 % roditelja nastavlja i nakon razvoda braka (Maljuna i sur., 2020.). Djeca koja su izložena visokokonfliktnom razvodu imaju jednake teškoće kao i djeca koja su žrtve zanemarivanja i tjelesnog zlostavljanja (Kelly, 2000.). Roditelji svoje neprijateljstvo tijekom visokokonfliktnih razvoda izražavaju preko djece koja se nalaze u središtu njihovog sukoba. Kako bi zadobili povjerenje djeteta, jedan ili oba roditelja često koriste manipulativne oblike ponašanja. Roditeljska manipulacija djecom pojavljuje se s ciljem otuđenja djeteta od drugog roditelja. Pri tome se manipulativni oblici mogu uočiti kod roditelja s kojim dijete živi, ali i kod roditelja s kojim dijete odlazi na susrete i druži se (Filipović i Osmak-Franjić, 2010.). Otuđenje djeteta oblik je emocionalnog zlostavljanja djeteta koje na njega ostavlja dugotrajne i negativne posljedice. U ovome diplomskom radu, na početku će biti govora o samome razvodu braka, učestalosti te razlozima među partnerima koji dovode do razvoda. Slijedi opis reakcija djeteta na razvod roditelja nakon čega će se detaljno objasniti visokokonfliktni razvod te će se uz pomoć slučaja iz prakse ilustrirati posljedice koje takav razvod ima za djecu. Također, biti će objašnjena roditeljska manipulacija djecom u procesu razvoda, što će se ilustrirati još jednim slučajem iz prakse, a koji se odnosi na manipulativna ponašanja roditelja nad djetetom i posljedice. Opisat će se pojam otuđenja djeteta od roditelja, znakovi otuđenja, vrste otuđenja i posljedice otuđenja na djecu. Naposljetku, slijedi objašnjenje zaštite najboljeg interesa djeteta, zaključak i literatura.

2. Razvod braka

Razvod braka smatra se jednim od najstresnijih životnih događaja koji donosi brojne promjene u načinu života svake osobe. U Hrvatskoj se rastaje svaki treći brak, a u kućanstvu se nalazi 1,4 djeteta (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020.). Beyer i Winchester (2006.) u svojoj knjizi navode rečenicu koju smatraju veoma važnom za roditelje koji se razvode: “Nikad ne reži ono što može biti odvezano”. Ovom rečenicom autori daju do znanja kako razvod ne prekida vezu, već ju samo mijenja jer bivši partner istodobno ne postaje i bivši roditelj, dakle roditeljska uloga se nastavlja dok partnerska uloga prestaje. Razvod braka posebice utječe na dijete koje doživljava gubitak sigurnosti i zajedništva s roditeljima koje je imalo prije samog razvoda (Buljan Flander i sur., 2018.). Istraživanja pokazuju kako se djeca puno bolje osjećaju kada se nalaze u jednoroditeljskoj obitelji gdje vlada mir i podrška nego u dvoroditeljskoj obitelji koju obilježavaju stalni konflikti i dijete se nalazi u središtu njihovog sukoba (Ernečić i Patrčević, 2013.). Međutim, ako se konflikti između roditelja nastavljaju i nakon razvoda, to može biti veoma štetno za dijete kod kojeg se mogu razviti dugoročne negativne razvojne posljedice. Kako bi se dijete dobro prilagodilo na razvod roditelja Folberg (1991.) navodi dva najvažnija uvjeta: suradnja roditelja koji zajednički donose odluke neovisno o tome kakav je njihov odnos i uključenost te stalna dostupnost oba roditelja.

Prema Obiteljskom zakonu, razvod braka može tužbom zahtijevati jedan bračni drug, a oba bračna druga prijedlogom za sporazumni razvod braka (čl. 50.st.1. OZ-a). Sud će razvesti brak: (1) ako oba bračna druga predlažu razvod braka na temelju sporazuma, (2) ako utvrdi da su bračni odnosi teško i trajno poremećeni ili (3) ako je od prestanka bračne zajednice protekla godina dana (čl. 51. OZ-a). Brak prestaje poništajem ili razvodom kad presuda suda o poništaju ili razvodu braka postane pravomoćna (čl. 47, st. 2. OZ-a). U nadležnom centru za socijalnu skrb roditelji pokreću postupak obveznog savjetovanja gdje je cilj dogovoriti Plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi, no ukoliko se on ne postigne sljedeća je mogućnost obiteljska medijacija (Milković i sur., 2021.). Postoje tri vrste razvoda koje se razlikuju s obzirom na uspješnost komunikacije među roditeljima, a to su: prijateljski razvod, razvod kao sklapanje posla i visokokonfliktni razvod (Johnston i Campbell 1999., prema Marshack, 2007.). Kod prijateljskog razvoda bivši partneri zajednički provode vrijeme s djecom i ostaju u dobrim prijateljskim odnosima. Razvod kao sklapanje posla karakterizira hladan odnos bivših partnera, bez

prijateljskih odnosa kao da su na poslovnom sastanku, ali između njih nema konflikata. Zadnja vrsta razvoda je visokokonfliktni kojeg obilježavaju neprestane svađe između partnera, nepovjerenje i neprijateljstvo te su djeca izložena visokim sukobima roditelja.

Baris i Garrity (1997.) sukobe roditelja u razvodu braka podijelili su u pet kategorija te su u svakoj kategoriji opisali ponašanja koja se pojavljuju. Razlikuju se:

1. *Minimalni sukob* - u kojem prevladava kooperativno roditeljstvo, dakle roditelji surađuju oko pitanja koja se tiču odgoja djece, a ako se nađu u sukobu svoje potrebe razdvajaju od potreba djeteta. Prepoznaju važnost koju drugi roditelj ima u životu djeteta te podržavaju njihov odnos.
2. *Blagi sukob* - roditelj ispituje dijete o privatnom životu drugog roditelja, događaju se povremene svađe pred djetetom i govorenje protiv drugog roditelja.
3. *Umjereni sukob* - glasne svađe, prijetnje, verbalno zlostavljanje i omalovažavanje roditelja pred djetetom. Kod ove vrste sukoba, roditelj stalno pokušava stvoriti koaliciju s djetetom protiv drugog roditelja.
4. *Jaki sukob* - verbalne prijetnje i tjelesni sukobi roditelja, pokušaji trajnog otuđivanja djeteta od drugog roditelja i kontinuirano parničenje.
5. *Izraziti sukob* - u kojem se pojavljuje ozbiljna roditeljska psihopatologija, roditelji koriste sredstva ovisnosti, prisutna je opasnost od fizičkog ili seksualnog zlostavljanja te su skloni emocionalno zlostavljati dijete.

2.1. Učestalost i razlozi razvoda braka

U zapadnim zemljama posljednjih godina dolazi do povećanja stope razvoda braka. Tako je u Hrvatskoj prema podacima Državnog zavoda za statistiku 2020. godine sklopljeno 15 196 brakova te je stopa sklopljenih brakova na 1000 stanovnika iznosila 3,8. Broj pravomoćno razvedenih brakova u 2020. godini bio je 5 153, dok je broj razvedenih brakova na 1 000 sklopljenih u 2020. iznosio je 339,1. Za ilustraciju, u Hrvatskoj je primjerice 2001. godine bilo

sklopljeno 100 brakova, a 22 su bila razvedena (Bilić i sur., 2012.). Zbog velikog porasta broja razvoda braka bitno je znati koji su glavni razlozi zbog kojih se sve više ljudi odlučuje na ovaj korak.

Modernizacijom društva žene su sve rjeđe spremne trpjeti loš brak i lakše se odlučuju na razvod braka nakon čega većina djece ostaje živjeti s njima. U prošlosti, samohrane majke nisu bile društveno prihvaćene, ali danas je situacija nešto bolja, iako se od njih i dalje očekuje da se potpuno posvete djeci (Bujišić, 2005.). Ranijih godina prošlog stoljeća za razvod braka bilo je potrebno ispuniti određene uvjete, utvrđivala se krivnja i provodio se postupak mirenja (Ernečić i Patrčević, 2013.). Rezultati istraživanja koje su proveli Štifter, Mihalj, Rajhvajn Bulat i Vuković (2016.) pokazuju kako se razlozi za razvod braka mogu interpretirati kroz tri teme, a to su obilježja partnerskog odnosa, vanjske okolnosti, individualne osobine bračnih partnera i zasebna kategorija pod nazivom - nevjera. Kod obilježja partnerskog odnosa razlozi koji su najčešće navođeni od strane partnera su: nedostatak emocionalne podrške i poštovanja, komunikacijski problemi i emocionalno udaljavanje, ali navode se i partnersko nasilje te nedostatak instrumentalne podrške. Roditeljstvo, partnerovi roditelji kao izvor sukoba i financijski problemi razlozi su za razvod braka s područja vanjskih okolnosti, dok se kod individualnih osobina bračnih partnera ističu psihički problemi pojedinca i neusklađenost partnerskih očekivanja . U istraživanju Amata i Previtia (2003.) ispitanici navode slične razloge za razvod braka gdje je najčešći odgovor nevjera, zatim neusklađenost partnerskih očekivanja, droga i alkohol, komunikacijski problemi i nasilje. Što se tiče spola, žene statistički značajno više od muškaraca kao glavne razloge razvoda braka ističu emocionalne/ psihičke probleme, nedostatak instrumentalne podrške i partnersko nasilje (Štifter, 2016.).

2.2. Djetetova reakcija na razvod

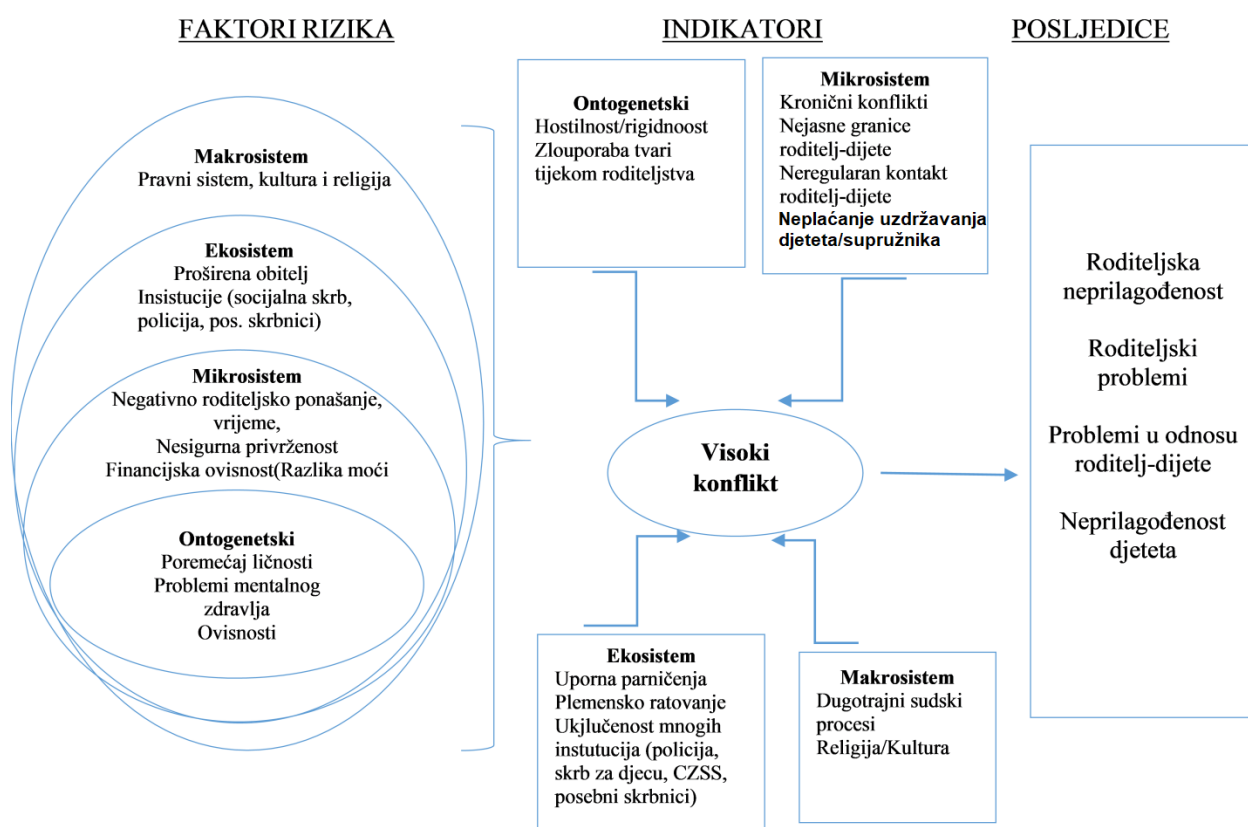
Djetetu nema važnije veze od one koju održava sa svojim roditeljima, stoga kad im roditelji priopće da se razvode za njih je to velika prekretnica u životu te se suočavaju s brojnim problemima mentalnog zdravlja. Kada prime vijest o razvodu, većina djece misli da su nevoljena i zbog toga nastoje uspostaviti odnos savezništva s jednim roditeljem, najčešće s onim koji ima skrbištvo nad njima (Rodriguez, 2008.). Djeca pokazuju različite reakcije na razvod roditelja koje ovise i o njihovoj dobi. Tako djeca predškolske dobi (3-6 godina) zbog visokog stupnja

egocentričnosti imaju pogrešnu percepciju razvoda. Sebe okrivljuju za cjelokupnu situaciju i smatraju da su se loše ponašala. U ovoj fazi često je prisutna regresija na razdoblje dojenčeta: primjerice dijete mokri u krevet ili siše prst (Bujišić, 2005.). Djeca mlađe školske dobi (6-10 godina) mole roditelje da se pomire te je njihov pogled na život crno-bijel jer krive samo jednog roditelja za razvod. Kod njih se može pojaviti somatizacija koja označava težnju da se psihički, emocionalni problemi izražavaju na tjelesnim simptomima, primjerice bol u trbuhu (Begić, 2016.). Ako njihovi roditelji pronađu nove partnere, najčešće ih ne prihvaćaju te pokazuju probleme u ponašanju i školi (Bujišić, 2005.). Adolescencija je razdoblje koje je samo po sebi obilježeno intenzivnim emocionalnim i kognitivnim promjenama. Zbog toga je za adolescente ovo razdoblje posebno stresno te se mogu javiti reakcije bijesa, konflikta lojalnosti i agresivnosti pri čemu se oni mogu udaljiti od svojih prijatelja i osjećati kao da ga je roditelj koji ne živi s njima napustio (Laklija i sur., 2005.). Mogu imati problem s formiranjem identiteta koji se može objasniti pomoću difuzije identiteta jer adolescenti s ovim statusom identiteta nisu jasno usmjereni u životu, ne istražuju alternative i ne obvezuju se ciljevima i vrijednostima (Matošević, 2020.). Neka djeca u odrasloj dobi mogu imati poteškoće s iskazivanjem osjećaja, strah od vezivanja i nepovjerenje u partnera. Kod djece se prilikom razvoda njihovih roditelja mogu pojaviti eksternalizirani i internalizirani problemi, ali ako barem jedan roditelj ima dobar i topao odnos sa svojim djetetom, smanjuje se rizik od navedenih problema (Matošević, 2020.). Osobine ličnosti djeteta i temperament također utječu na uspješnost suočavanja s razvodom jer će se djeca koja imaju lak temperament bolje prilagoditi situaciji od djece s teškim temperamentom (Berk, 2008.). Istraživanja pokazuju kako su kod dječaka češći eksternalizirani problemi (hiperaktivnost, impulzivnost, agresivnost, neposlušnost) nego kod djevojčica koje pokazuju više internaliziranih problema (depresivnost, anksioznost, tuga, nisko samopouzdanje) i bolju prilagodbu na razvod. Međutim, eksternalizirani problemi kod dječaka su lakše uočljiviji, dok internalizirane probleme okolina teže zamjećuje te zbog toga razvod jednako pogađa svako dijete bez obzira na njihov spol (Matošević, 2020.). Važno je napomenuti da razvod braka može i pozitivno djelovati na dijete jer je bolji dobar razvod nego loš brak i život u disfunkcionalnoj obitelji u kojoj su stalno izloženi roditeljskim sukobima i nasilju (Flander, Štimac i Špoljar, 2013.). Rezultati istraživanja Flander i sur., (2013.) pokazuju kako je kod djece zaštitni faktor u prilagodbi na stresno iskustvo razvoda upravo podrška od strane obitelji te što je ona više, to su razine anksioznosti niže, a razine samopoštovanja više.

3. Visokokonfliktni razvod

Vrsta razvoda koja je osobito stresna za roditelje, njihovu djecu, ali i ostale članove obitelji je visokokonfliktni razvod. Ovaj pojam predstavlja iznimno složene obiteljske situacije u kojima su narušena prava svih članova obitelji i u takvim je slučajevima potreban velik broj stručnjaka iz različitih sustava kako bi razriješili narušeno obiteljsko funkcioniranje (Milković i sur., 2021.). Roditelje koji su uključeni u razvod s visokim stupnjem sukoba karakteriziraju dugotrajni sukobi (najmanje 2 godine), okrivljavanje, neprijateljstvo i nesposobnost da preuznu odgovornost za svoj dio spora te pokazuju nedostatak razumijevanja učinaka njihovih sukoba na djecu (Van der Wal i sur., 2019., prema Anderson i sur., 2010.). Visokokonfliktni razvod prema Elrodu (2001.) uključuje nedostatak povjerenja među roditeljima, konstantnu želju za svađama te izrazito neprijateljstvo. Hetherington i Kelly (2002.) govore da je to razvod u kojem se djeca nalaze u središtu sukoba roditelja i koji je obilježen svađama između partnera koje ne prestaju. Visoki konflikt može se koristiti kao “krovni” izraz za opisivanje slučajeva kada: (1) postoji visoki postotak ponovljenih parnica i parnica, (2) postoje poteškoće među partnerima koje se odnose na komunikaciju o djeci te kada među njima postoji visoka razina ljutnje i nepovjerenja, (3) postoje pitanja nasilja u obitelji te se nasilje nastavlja i nakon razdvajanja i ako (4) kao rezultat ponašanja ili stava jednog roditelja postoji otuđenje djeteta (Johnston, 1994., prema Majnarić 2022.). Jedan od prediktora visokokonfliktnog razvoda braka je narcistična ranjivost te ona predstavlja obrambeni mehanizam koji se aktivira zbog intenzivnog stresa kojemu je osoba izložena zbog razvoda braka (Ernečić i Patričević, 2017.). Visokokonfliktne osobe veliki dio krivnje prebacuju na svog partnera i ne žele preuzeti odgovornost za bilo kakvu problematičnu situaciju te smatraju kako su živjeli s pogrešnom osobom koja je najviše kriva za njihov konflikt, dakle zauzimaju obrambeni stav kako su oni uvijek u pravu, a njihovi bivši uvijek u krivu. Dakle, osobe koje imaju obrambeni stav, rigidnost kod koje nisu u stanju postići kompromis i riješiti problem, reaktivnost, kontrolu i posesivnost u riziku su od visokokonfliktnog razvoda (Ernečić i Patričević, 2017.). Prema Johnstonu (1994.) postoje tri dimenzije konflikta u brakorazvodu: (1) sadržajna koja odgovara na pitanje koja je tema sukoba o kojoj roditelji govore, primjerice alimentacija, viđanje s djecom; (2) taktička obuhvaća neformalne načine rješavanja sukoba kao što su izbjegavanje, tjelesna i verbalna agresija, uvjeravanje, ali i uplitanje institucija sustava, raznih stručnjaka i velik broj prijava te (3) afektivna dimenzija koja označava stupanj neprijateljstva ili negativnog emocionalnog naboja prema bivšem partneru. Ako je

sadržajna dimenzija orijentirana na djecu, oni se osjećaju krivo i uplašeno jer smatraju kako će morati birati strane te će biti uvučeni u konflikt između roditelja (Kelly, 2000.). U situacijama kada se roditelji svađaju oko djece, oni često misle da je to njihova krivica i da moraju popraviti svoje ponašanje jer će se tada i roditelji bolje slagati i sve će biti u redu. Kako bi se što bolje razumjeli rizični faktori, indikatori i posljedice visokokonfliktnih razvoda i roditeljskog razdvajanja, Polak i Saini (2018.) analizirali su 65 istraživanja o konfliktnim razvodima te su nalaze smjestili unutar ekološkog transakcijskog modela roditeljstva. Glavna prednost ekološkog transakcijskog modela je u tome što ne promatra čimbenike visokog sukoba kao međuosobno isključive, već se predviđa značajno preklapanje između čimbenika rizika, pokazatelja i posljedica.

Slika 1. Ekološki transakcijski model za razumijevanje rizičnih faktora, indikatora i posljedica visokokonfliktnog razvoda i roditeljskog razdvajanja (Polak i Saini 2018.).

Iz slike 1. vidljivo je kako za razumijevanje visokog sukoba treba uzeti u obzir tri domene. Prva domena uključuje čimbenike rizika koji upućuju na vjerojatnost razvoja visokog sukoba na temelju već postojećih čimbenika. Druga domena uključuje pokazatelje ili stvarne znakove da se događa veliki sukob. Treća domena uključuje posljedice koje proizlaze iz prisutnosti visokog sukoba unutar obitelji nakon razvoda (Polak i Saini, 2018.).

Kako bi se i u praksi što bolje prepoznali visokokonfliktni razvodi, u nastavku rada bit će prikazan i analiziran slučaj visokih konflikata roditelja kojem je izloženo dvoje maloljetne djece. Također, opisano je i postupanje nadležnih institucija u svrhu zaštite dobrobiti djeteta. Ovim slučajem želi se pokazati kako se ponašaju roditelji koji su izloženi visokokonfliktnom razvodu te koje posljedice takvi sukobi imaju za dijete, ali i rizične čimbenike na strani roditelja koji nepovoljno utječu na psihofizički razvoj djece. Gore navedeni ekološki transakcijski model može se povezati s prikazanim slučajem jer su navedeni faktori rizika i indikatori prisutni kod oba roditelja. Kod oca se ističe sklonost prekomjernom konzumiranju alkohola, poremećaj ličnosti, problemi mentalnog zdravlja, neregularni kontakti s djetetom i kronični konflikti koji dovode do roditeljske neprilagođenosti, ali i problema u odnosu između roditelja i djeteta. Kod majke su utvrđeni problemi s mentalnim zdravljem zbog visoke izloženosti traumatskim događajima koji se očituju u psihičkim poteškoćama poput anksioznosti i nepravilnog spavanja te nepovoljna obiteljska anamneza, izloženost nasilju u obitelji tijekom djetinjstva i nedostatak adekvatne podrške od članova obitelji. Navedeni slučaj izabrala sam iz razloga jer vrlo dobro prikazuje navode iz teorije koji su prethodno navedeni. Dakle, radi se o razvodu kojeg karakterizira visoka razina neprijateljstva i nepovjerenja među partnerima, zajedno sa djecom u središtu njihovih sukoba. Također, u slučaju su prisutne tri dimenzije konflikata u razvodu i ponašanja od strane oca koja pokazuju kako se radi o emocionalno nestabilnoj ličnosti, odnosno riječ je o sindromu koji se naziva granični poremećaj ličnosti. Osobe s emocionalno nestabilnom ličnosti sklone su fizičkoj i verbalnoj agresiji, imaju poteškoća u izvršavanju roditeljskih uloga (nemogućnost postizanja dogovora oko izvršavanja roditeljske skrbi i odgoja djece) te njihovo okruženje karakterizira visoka razina sukoba i niska razina kohezije (Maljuna i sur., 2020.).

Prikaz slučaja I.

A.R. i M.R. sklopili su bračnu zajednicu 2012. godine u kojoj je rođeno dvoje djece, mlt. djevojčica E.R. (10 godina) i mlt. dječak R.R. (6 godina). Veće poteškoće u braku javljaju se kada su kupili kuću i to radi učestalog konzumiranja alkohola A.R. nakon čega bi postao verbalno agresivan pred djecom i imao ljubomorne ispade. M.R. govori kako ju fizički nikada nije udario, ali da je psihičko nasilje sve učestalije. Na rastavu braka odlučila se kada joj je kćer E.R. rekla da bi bilo najbolje da ona, brat i mama odu živjeti negdje drugdje. Tada je shvatila da spomenute poteškoće u velikoj mjeri negativno utječu na djecu te se zajedno s djecom preselila na drugu adresu u gradu gdje su živjeli s njezinom majkom koja je nepismena i osoba s intelektualnim teškoćama, ali M.R. smatra kako je sposobna brinuti se o djeci kada nje nema. A.R. je teško prihvatio cjelokupnu situaciju i prestanak njihovog zajedničkog života te je pokušao izvršiti suicid vješanjem, ali ga je M.R. spasila i reanimirala nakon čega on završava u bolnici na psihijatriji. A.R. se bavi lovom i posjeduje oružje, ali nakon pokušaja suicida, oružje mu je zaplijenjeno. M.R. podnosi zahtjev za pokretanje postupka obveznog savjetovanja prije razvoda braka. Postupak je proveden zasebno radi opreza jer je M.R. iskazala strah od supruga zbog događaja koji se zbio, probleme sa spavanjem te anksioznost. A.R. je tijekom postupka obveznog savjetovanja napomenuo stručnim radnicima kako njihova djeca u vrijeme kada M.R. radi, ostaju sama s bakom za koju smatra da nije sposobna brinuti se sama o njihovoj djeci zbog lošijeg zdravstvenog stanja te napominje da je i sama M.R. radi nemogućnosti majke da se brine o njoj boravila kao dijete u udomiteljskoj obitelji. Sporazumno su se dogovorili oko bitnih sadržaja Plana o zajedničkoj roditeljskoj skrbi, ali se A.R. teže snalazi u komunikaciji i provođenju vremena s djecom kada su kod njega i često ih vrati već nakon jednog dana doma jer govori kako su naporni i zločesti. Planom je određeno kako će djeca kod oca boraviti svaki drugi vikend u mjesecu od petka u 15 sati do subote u 17 sati, praznicima i blagdanima po jedan dan naizmjenično, polovicu svih praznika i da mora svakodnevno voziti sina u vrtić. Dana 8.9.2021. godine doživjeli su veliku traumu jer je A.R. par puta prepriječio put automobilu u kojem su se nalazile supruga M.R., njihova djeca i punica jer ih je želio izbaciti s ceste. Nakon što je M.R. zaustavila automobil koji je vozila, A.R. je pokušao izvući E.R. iz auta te je potom punicu i suprugu čupao za kosu i psovao. Optužni prijedlog je dostavljen sudu zbog fizičkog i psihičkog nasilja učinjenog prema supruzi i punici. A.R. je određena mjera opreza zabrane približavanja na udaljenost manju od 5 metara, uspostavljanje i održavanje veze sa suprugom u trajanju od 8 dana

te je osuđen na uvjetnu kaznu zatvora na godinu dana. M.R. je ponuđen smještaj u sigurnu kuću no ona je to odbila jer smatra kako ima podršku od svoje majke i prijatelja. M.R. je upoznata s ovlastima CZSS u smislu izricanja mjera iz obiteljsko pravne zaštite te pokazuje suradljivost, dok je A.R. nesuradljiv, odbija bilo kakvu intervenciju od strane centra te u nekoliko navrata iskazuje da se “odriče svoje djece”, da djeca vjerojatno nisu njegova jer je majka “šarala” te da će i sudskim putem zatražiti da se utvrdi da li su djeca njegova. Objavljen je razgovor s djecom koja navode kako žive s mamom te da neće više živjeti s tatom jer je bio bezobrazan. Na upit da pojasne na koji je način bio bezobrazan, navode da je bio pijan, pio vino i da su se mama i tata svađali (a prije su se voljeli) pa su se rastali. Djevojčica spominje i događaj s autom i govori kako je tata bio grub prema mami i baki, a da je nju silom želio izvući iz auta nakon čega je rekla majci da pozove policiju što je onda ona i učinila. Također navodi kako je tata jednom R.R. pokupio iz vrtića, doveo ga mami i samo izbacio njegove stvari iz auta pa se mama derala na njega. Navode kako više ne vole svog tatu te mlt. R.R. govori kako mu je opraštao, a on je njega izbacio iz auta. Mlt. E.R. govori kako bi voljela da mama izbriše tatin broj te ga u više navrata oboje nazivaju “krkan”, navode da ga mrze i da je gotovo. Ističu da bi njihov otac često majku nazivao ružnim imenima te da su vidjeli poruke u kojima je pisao mami: “još samo jednom reci djeci što sam napravio”. Ističu da im mama govori sve kako bi znali kakav je tata te na upit jesu li kad čuli da mama govori ružno o tati ističu da jesu, odnosno da mama nekad kaže da je tata “krkan” ili psuje. Centar savjetuje majku da bi djecu trebala uključiti u savjetodavni rad kod psihologa radi doživljenih trauma, kao i da R.R odvede na pregled kod logopeda jer ima teškoće u izgovoru glasa “r”. Djevojčica pohađa treći razred osnovne škole prema redovitom programu uz individualizirani pristup zbog dijagnosticiranog poremećaja koncentracije i poteškoća s izgovorom. Učenici je u razredu dobro prihvaćaju i aktivna je na satu s određenim poteškoćama u smislu slušanja na nastavi te je ponekad sklona preuveličavati priče ili izmišljati određene događaje za koje je realno da nisu istiniti (spominje kako kod kuće ima robota koji ju može nositi, majmuna i divovsku kornjaču). Dječak odlazi u vrtić gdje je dobro prihvaćen od strane druge djece, komunikativan je i razigran. Kao rizični čimbenici u obitelji mogu se identificirati višekratni nasilni postupci oca prema majci u prisutnosti djece, izloženost djece i majke traumatskim događajima, nerazumijevanje razvojnih i emocionalnih potreba djece, pretjerana konzumacija alkohola od strane oca, psihička nestabilnost oca zbog pokušaja suicida, psihičke poteškoće majke zbog nasilja, narušeni odnosi roditelja, izostanak redovitog kontakta između

jednog roditelja i djeteta, usporen kognitivni i jezični razvoj kod maloljetne djevojčice te promjene ponašanja dječaka koje se očituju u iskazivanju neposluha i nemogućnosti usmjeravanja pažnje. Zbog svega navedenog, predlaže se mjera Intenzivne stručne pomoći i nadzora nad ostvarivanjem skrbi o djeci. Procjenama dobivenim instrumentom za procjenu sigurnosti djeteta utvrđeno je da su djeca sigurna zato što su zaštitne sposobnosti primarnih skrbnika dovoljne da ih zaštite od prijetnji sigurnosti. Procjenama dobivenim instrumentom za procjenu razvojnih rizika za dijete utvrđena je visoka razina rizika u odnosu na obiteljske okolnosti i obilježja roditelja kao čimbenika razvojnog rizika djeteta što upućuje na to da je dijete razvojno ugroženo i da su potrebne intervencije i mjere obiteljsko pravne zaštite. Prije događaja s autom, kriminalističkim istraživanjem utvrđene su osnove sumnje da je A.R. sa svog mobitela poslao M.R. slijedeće poruke: “objesi se”, “ovih dana smo se upoznali, ako te nemam onda ću te i uništiti”, “izvukao sam te iz rupe iz koje si ispuzala, u nju ću te i vratiti”, “nećeš nikada dobiti djecu, meni je umrijeti ništa, ali neću sam”, “umrijeti u dobru i zlu si rekla”, “vidim da će nam djeca biti siročad”, nakon čega se M.R. jako uplašila za svoj život. Voditeljica mjere je također verbalno napadnuta od strane A.R. nakon što ga je posjetila kod kuće dok su djeca bila kod njega. Savjetovala mu je da on i supruga podjele troškove za logopeda na što je on počeo vikati na nju te ga je zbog zadaha pitala je li konzumirao alkohol na što je još više pobjesnio i istjerao ju iz dvorišta. Djeca su to sve gledala nakon čega je odmah nazvao suprugu i počeo vikati na nju izgovarajući “meni je ubiti čovjeka ništa, isto kao i ubiti psa”, govori kako neće plaćati alimentaciju i da se želi riješiti voditeljice mjere. Priveden je u istražni zatvor, a M.R. se zajedno s djecom sakrila u kuću prijateljice jer odbija smještaj u sigurnu kuću jer ne želi izgubiti posao. Ono što je M.R. posebno šokiralo je da joj je majka od A.R. rekla kako ga je trebala ostaviti kada se vješao jer bi ga do sada već oplakala. Voditeljica mjere je također izvijestila o neprimjerenim objavama A.R. na društvenim mrežama na kojima objavljuje slike i poruke uznemirujućeg sadržaja. U ovom slučaju prevladavaju visokokonfliktni odnosi među roditeljima, međusobna optuživanja, prijetnje, verbalni sukobi te prijave policiji.

Osvrt na slučaj

U prikazanom slučaju evidentno je kako se radi o visokokonfliktnom razvodu. Smatram da su rizični čimbenici prisutni kod oba roditelja, posebno kod oca kod kojeg su prepoznatljiviji i

simptomi graničnog poremećaja ličnosti. Prema Maljuna, Ajduković i Ostojić (2019.) radi se o psihičkom poremećaju koji se manifestira kroz simptome impulzivnog ponašanja, poremećaja identiteta, afektivne nestabilnosti te nestabilnih interpersonalnih odnosa zbog kojih osoba može imati razne poteškoće na svim razinama životnog funkcioniranja. Kako bi se mogla postaviti dijagnoza graničnog poremećaja ličnosti moraju biti zadovoljena minimalno pet od devet dijagnostičkih kriterija. Slijedom toga, kod A.R. ističe se pokušaj i prijetnje samoubojstvom, impulzivnost (pokušaj izgurivanja automobila s ceste u kojemu su bila djeca, njihova majka i baka), emocionalna nestabilnost uzrokovana izrazitim promjenama raspoloženja te neprikladna jaka ljutnja i teško kontroliranje ljutnje (ispadi bijesa, verbalna agresija na M.R. i voditeljicu mjere, prijetnje na društvenim mrežama i preko sms poruka). Pod tim vidom bilo bi nužno da se provede odgovarajuća psihijatrijska procjena odnosno dijagnostika oca. Mišljenja sam da je Centar postupao u skladu sa svojim ovlastima i znanjima. Smatram kako je dobro da je roditeljima izrekao mjeru obiteljsko pravne zaštite, odnosno mjeru Intenzivne stručne pomoći i nadzora nad ostvarivanjem skrbi o djeci jer je nakon proživljenih traumatskih događaja važno osnažiti djecu i majku i pružiti im podršku, osobito djeci kod koje je vidljiv usporen kognitivni i jezični razvoj te promjene u ponašanju. Također, mjerom će se jačati roditeljski kapaciteti i bolje će se razumjeti potrebe djece te će se kod oca intenzivno raditi na tome da smanji nasilne oblike ponašanja i prekomjernu konzumaciju alkohola. Suradnja s ocem je veoma zahtjevna jer ga je i sama voditeljica mjere prijavila za verbalno nasilje i prijetnje koje joj je uputio. Nakon što je djecu, M.R. i baku pokušao izgurati s ceste, verbalno napao voditeljicu mjere pred djecom, rekao da će se odreći djece i da ona možda i nisu njegova, smatram kako je za sigurnost i psihičko zdravlje djece bolje da neko vrijeme ne borave kod oca koji je u stanju impulzivnosti opasan za njih i druge. Smatram kako bi za majku i djecu bilo sigurnije da je nakon svih prijetnji i ispada A.M. prihvatila smještaj u sigurnu kuću koji joj je centar mogao hitno osigurati jer bi tamo ona i djeca dobili potrebnu psihosocijalnu podršku te bi se djeci osiguralo pohađanje škole i vrtića u mjestu u kojem bi se nalazili. Također, za djecu bi bilo bolje da svoju majku ne gledaju uplašenu i uznemirenu jer će njezina djeca biti dobro kada i od nje dobiju povratnu informaciju da je ona dobro. U ovakvom stanju, mir i sigurnost su potrebni svakoj majci i djetetu kako bi mogli normalno funkcionirati i obavljati svakodnevne životne aktivnosti. Suradnja drugih institucija (sud, policija, škole, vrtić) s CZSS je korektna. Mišljenja sam da su djeca previše uključena u sukob roditelja, osobito djevojčica koja iako ima tek 10 godina često donosi odluke umjesto

majke (rekla je majci da pozove policiju kada ih je tata gurao s ceste, majka se na rastavu braka odlučuje kada joj kćer kaže da bi bilo najbolje da odu negdje drugdje živjeti). Kao što je temeljem brojnih istraživanja opisano u literaturi, kod djece se kao posljedica izloženosti roditeljskim sukobima pojavljuju četiri stila ponašanja. Tako je kod djevojčice prisutan uravnotežujući stil ponašanja jer ona preuzima ulogu pregovarača u sukobima roditelja. Što se tiče majke, smatram kako je loše što djeci govori sve što im tata radi i pokazuje im poruke koje joj pošalje jer time samo još više šteti djeci i uvlači ih u njihov sukob te bi ju centar više puta trebao na to upozoriti. Ovakvi sukobi mogu rezultirati i PTSP-om kod dječaka i djevojčice jer je i istraživanjem potvrđena povezanost između roditeljskih sukoba i dječjeg PTSP-a. Slažem se s CZSS oko toga da djecu i majku uključe u savjetodavne razgovore kod psihologa u Obiteljskom centru zbog proživljenih trauma. Smatram kako bi za oca bilo dobro da započne psihijatrijski tretman te da mu se izrekne zaštitna mjera obveznog liječenja od ovisnosti.

3.1. Posljedice visokokonfliktnih razvoda roditelja za djecu

Razvod roditelja pogađa gotovo svako dijete, osobito kada se radi o visokokonfliktnom razvodu u kojem su prisutni stalni roditeljski sukobi. Frustracija i neraspoloženje roditelja može dovesti do korištenja strožih roditeljskih strategija i pretjerane kontrole nad djetetom što rezultira većim sukobima između djece i roditelja (Majnarić, 2022.). Što su roditeljski sukobi češći i dugotrajniji, to je veća vjerojatnost da će imati negativne posljedice na djecu (Kelly, 2000.). Istraživanjima je dokazano kako djeca koja su izložena visokokonfliktnom razvodu roditelja imaju 2-5 puta češće poteškoće u ponašanju od djece čiji roditelji nisu imali visoke konflikte (Buljan Flander i Roje Đapić, 2020.). U istraživanju Lange i sur. (2021.) rezultati su pokazali čvrstu povezanost između roditeljskih sukoba i dječjeg PTSP-a u obiteljima koje se suočavaju s visokokonfliktnim razvodom, dok smanjenje roditeljskih sukoba može dovesti do smanjenja PTSP-a kod djece. Učestalost kontakata između bivših partnera nije umanjila odnos između roditeljskih sukoba i dječjeg PTSP-a. Zaključak je da postoji pozitivna povezanost između roditeljskih sukoba i PTSP-a djece u obiteljima suočenim s visokokonfliktnim razvodom neovisno o tome tko izvještava o sukobima. Visoki konflikt između roditelja pogađa dječake koji pokazuju eksternalizirane probleme u ponašanju, ali i djevojčice koje imaju više internaliziranih poteškoća (Kalmijn, 2007.). Nadalje, prema pregledu istraživanja Van der Wal i suradnici (2019.) htjeli su

ispitati traumatski učinak razvoda i prilagodbu nakon razvoda kod djece čiji su roditelji uključeni u razvod s visokim stupnjem sukoba te istražiti utjecaj nekoliko promotivnih ili zaštitnih čimbenika na prilagodbu djece nakon razvoda. Rezultati upućuju na to da razvod s visokim stupnjem sukoba predstavlja rizik od traumatskog utjecaja, a istodobno djeca pokazuju otpornost. Postojala je srednje visoka negativna korelacija između prilagodbe nakon razvoda i traumatskog utjecaja ($r = -.57$). Prilagodba nakon razvoda u pozitivnoj je korelaciji sa samopoštovanjem, dok je traumatski utjecaj u negativnoj korelaciji sa samopoštovanjem ($r = .32$). Traumatski utjecaj u pozitivnoj je korelaciji s percipiranim roditeljskim sukobom ($r = .19$). Dječja dob u pozitivnoj je korelaciji s vremenom od razvoda ($r = .37$) i s percipiranom kontrolom ($r = .20$). Rezultati pokazuju da starija djeca imaju relativno niže razine prilagodbe nakon razvoda te da su više razine samopoštovanja pozitivno povezane s prilagodbom nakon razvoda.

García i sur. (2019.) navode kako su roditelji koji su prepoznati/procijenjeni kao visokokonfliktni pokazali nisku razinu zajedničkog roditeljstva (dogovor/podrška) i podjelu rada za brigu o djeci, dok su kooperativni roditelji pokazali visoku razinu zajedničkog roditeljstva. Roditelji u visokokonfliktnoj skupini suroditeljstva pokazali su značajno niže zadovoljstvo životom, kao i značajno veći negativan utjecaj na razvod. Grupa za suradničko roditeljstvo izvijestila je o višoj razini pozitivnog funkcioniranja obitelji i nižim problemima eksternalizacije i internalizacije kod njihove djece. Rezultati upućuju na to da pozitivan suroditeljski savez može biti zaštitni čimbenik za individualne i obiteljske ishode nakon razvoda roditelja. Skupina koja pokazuje visoki intenzitet sukoba između roditelja nakon razvoda pokazuje veći broj slučajeva emocionalnih poteškoća kod djece kao i veći broj slučajeva djece sa smanjenim školskim uspjehom, u usporedbi s onima koji doživljavaju umjerenu i nisku razinu sukoba. Dakle, održavanje visoke razine sukoba nakon razvoda ima negativne posljedice na prilagodbu djece. Djeca izložena konfliktom i nesuradnom roditeljstvu u riziku su za svoju dugoročnu psihičku dobrobit (Verrocchio i sur., 2015.). U istraživanju Elam i sur. (2016.) rezultati su pokazali da bi profili djece koji su obilježeni visokim stupnjem konflikata roditelja te profili koji nemaju podršku oca bili povezani s većim problemima mentalnog zdravlja. Sudski sporovi koji traju duži vremenski period i ponavljaju se također stvaraju trajne negativne učinke na fizičko i mentalno zdravlje djeteta (Joyce, 2016.).

Kod djece se kao posljedica izloženosti sukobljenom roditeljstvu pojavljuju četiri stila ponašanja (Baris i sur., 2001., prema Ćorić Špoljar, 2019.). Prvi stil naziva se “upravljački” jer djeca i mladi manipuliraju i upravljaju drugima te kasnije teško uspostavljaju bliskost i privrženost. Drugi stil naziva se “uravnotežujući” u kojem djeca preuzimaju ulogu pregovarača u sukobu roditelja te imaju visoku toleranciju na sukob. Treći stil je “stapajući” te je karakterističan za tužnu i osjetljivu djecu bez pregovaračkih sposobnosti koja preuzimaju jednu od strana roditelja tijekom njihovog sukoba. Zadnji stil naziva se “difuznim” u kojem djeca najviše pate zbog roditeljskih sukoba, nisu funkcionalna i ponekad ih je za njihovo dobro potrebno izdvojiti iz obitelji u instituciju.

4. Roditeljska manipulacija djecom u procesu razvoda

Djeca se zbog stalnih neslaganja roditelja često znaju naći u središtu njihovog sukoba zbog čega su izložena manipulaciji, osobito u visokokonfliktnim razvodima. Manipulacija se definira kao “niz ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja koji djetetu šalju negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključenja iz života djeteta i otuđivanja djeteta od tog roditelja, iako za to ne postoji realni razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta” (Filipović i Osmak-Franjić, 2010.). Dakle, manipulativna ponašanja se mogu pojaviti i kod roditelja s kojim dijete živi, ali i kod roditelja s kojim ne živi. Manipulirajući roditelj želi da ga dijete u svojim očima vidi kao osobu bez ijedne mane koja je savršena, dok drugog roditelja želi prikazati u lošijem svijetlu kao roditelja koji nije dobar i ima puno mana (Hrgović, 2021.). Dijete je genetski pola majka, pola otac te ako manipulirajući roditelj ocrnjuje i kritizira drugog roditelja, dijete će se poistovjetiti s tim roditeljem i smatrati kako jedan dio njega ne valja i pokušati će poništiti taj dio sebe (Buljan Flander i sur, 2018.). Prema Maljuna, Ajduković i Ostojić (2020.) manipulativna ponašanja od strane roditelja s kojim dijete živi manifestiraju se onemogućivanjem druženja djeteta s drugim roditeljem, vrijeđanjem i ružnim komentarima o roditelju, ometanjem susreta kada je dijete kod roditelja s kojim ne živi ili tužni izraz lica kada dijete odlazi drugom roditelju zbog čega dijete može početi odbijati susrete s roditeljem s kojim ne živi. S druge strane, kada dijete dođe na susrete kod roditelja s kojim ne živi, roditelj će tada koristiti priliku da djetetu naglašava odgojne propuste drugog roditelja te će imati negativne

komentare o roditelju bez pozitivnih komentara čime će dijete biti stavljeno u nepovoljan položaj jer roditelj potiče otpor djeteta u odnosu na roditelja s kojim živi (Maljuna i sur., 2020.). Prema Warshaku (2008.) navode se motivi za ocrnjivanje drugog roditelja, a neki od njih su: želja za osvetom bivšem partneru, narcizam roditelja koji ocrnjuje, neuspješno razgraničavanje vlastitih i djetetovih potreba, strah da će djeca više voljeti drugog roditelja i nevoljkost da se prihvati kraj bračnog odnosa. Pojava koja je povezana s manipulacijom djece tijekom i nakon razvoda braka te koja stavlja dijete u nepovoljan položaj je konflikt lojalnosti do kojeg dolazi u situacijama kada se dvoje ljudi ne slažu (u ovom slučaju roditelji), a treća osoba se nalazi između njih (dijete) te svatko od njih očekuje da se dijete prikloni na njihovu stranu (Ernečić i Patrčević, 2013.). Konflikt lojalnosti roditelji kod djeteta mogu stvarati slanjem direktnih poruka ili indirektnim porukama (primjerice neverbalnom komunikacijom ili tonom glasa kada dijete izrazi želju da ide kod drugog roditelja) (Ernečić i Patrčević, 2013.). U ovakvim situacijama roditelj može zaštititi najbolji interes djeteta tako što će djetetu dati do znanja da ne mora birati strane i da je u redu da jednako voli oba roditelja. Također, CZSS treba provoditi savjetovanje s roditeljima, ostvarivati zdravu i međusobnu roditeljsku komunikaciju, ali i psihoedukaciju ako su suradljivi.

U nastavku rada biti će prikazan i analiziran slučaj koji se odnosi na roditeljsku manipulaciju nad maloljetnom djevojčicom tijekom razvoda braka. U slučaju su navedena manipulativna ponašanja koja se pojavljuju kod roditelja s kojim djevojčica živi (majka), ali i kod roditelja s kojim ne živi (otac) te koje posljedice takvo ponašanje ima za dijete. Ovim slučajem potvrđuju se brojni navodi iz literature, a koji se odnose na manipulaciju djecom i otuđenju djeteta od roditelja. Dakle, roditelj šalje djetetu negativnu poruku o drugom roditelju kako bi ga isključio iz djetetovog života iako za to ne postoji opravdani razlog i želi da ga dijete vidi kao osobu bez ijedne mane. Ovakva ponašanja roditelja dovode do problema u ponašanju i funkcioniranju djeteta jer udovoljava jednom roditelju dok kod drugoga pokazuje otpor.

Prikaz slučaja II.

I.K. i M.P.K. bili su u braku 8 godina nakon čega su prije podnošenja prijedloga sudu za razvod braka, podnijeli zahtjev za obvezno savjetovanje u Centru za socijalnu skrb. U braku je rođeno jedno zajedničko dijete, mlt. djevojčica L.K. (5 godina). Planom o zajedničkoj roditeljskoj skrbi

dogovoreno je kako će dijete živjeti na adresi majke, a da će s ocem provoditi 1. i 3. vikend u mjesecu od petka u 17:00 sati do nedjelje u 17:00 sati, svaki utorak i četvrtak od 16:30 do 19:00 sati, polovicu godišnjeg odmora oca, svaki drugi državni praznik i blagdan od 10:00 do 19:00 sati te sukladno dogovoru ovisno o potrebama i zdravstvenom stanju djeteta. Dogovoreno je kako će roditelji putem SMS poruka i telefonskih poziva razmjenjivati informacije u vezi s djetetom te da je otac obveznik uzdržavanja u iznosu od 1500 kuna. Postupak razvoda braka je završio i čeka se pravomoćnost sudske presude, ali dolazi do problema jer stvari koje se tiču djeteta ne funkcioniraju. Majka M.P.K. dolazi u centar i govori da dijete gotovo nikada ne odlazi kod oca jer on ima uvijek nešto drugo dogovoreno te je sklon alkoholu po čijim utjecajem često vrijeđa svoju bivšu suprugu i dijete. **Djetetu je govorio da joj ona nije majka i da je sklona konzumaciji alkohola zbog čega dijete odlazi od njega uznemireno i uplakano jer stalno govori ružne riječi o majci.** Dijete je jako uznemirila situacija u kojoj je morala dolaziti i policija jer je M.P.K. uznemiravala bivšeg supruga zbog nevjere za koju je navodno saznala. Ona navodi da se trudi uspostaviti dobre kontakte između svoje kćeri i njezinog oca, ali da je on uvijek ostavi svojim roditeljima na čuvanju. Istog dana na razgovor dolazi i I.K. koji govori kako ima poteškoće u pogledu brige i odgoja njihove kćeri L.K. **Navodi kako njegova bivša supruga i njezini roditelji djetetu govore ružne stvari o njemu i njegovim roditeljima** te kako mu je M.P.K. provalila u kuću i bacala kamenje na prozor o čemu je obavijestio policiju. Na pitanje djeteta zašto su mu razbijena vrata na kući odgovara kako ih je razbio propuh. Govori kako su navodi njegove supruge neistiniti te da se trudi što kvalitetnije provesti vrijeme sa svojom kćeri kada je djevojčica kod njega, **ali da ju majka stalno zove preko poziva nakon čega se djevojčica raznježi i želi ići kući. U nekoliko navrata je izrazio želju da vozi dijete u vrtić što majka odbija pred djetetom te je I.K. primijetio kako je dijete u posljednje vrijeme počelo upućivati neprimjerene riječi za svoju dob I.K. i njegovim roditeljima. Djevojčica je znala reći kako su zločesti, da je mama otišla od kuće zašto što je tata bio zločest i da će tata zbog toga završiti u zatvoru jer će policija doći po njega te navodi kako ga ona nikada neće posjećivati.** Otac izjavljuje da nikada nije provodio vrijeme ili vozio dijete u vrtić u alkoholiziranom stanju i da su ti navodi potpuno neistiniti. Navodi kako nije nikada pred djetetom rekao nešto ružno o M.P.K. i da želi s njom normalno komunicirati kada je prisutno i njihovo dijete, no ona to odbija i želi samo kontakt preko poruka. Majka je nekoliko tjedana kasnije pozvana na razgovor te govori kako se I.K. ne snalazi u ulozi oca jer ne zna animirati

dijete i postane frustriran kada plače te ju u takvim situacijama vrati kući kod nje ili ju odveze kod svojih roditelja. **Nakon što se dijete vrati od oca postavlja majci pitanja koja nisu primjerena za djetetovu dob: “Jesi ti li moja mama?”, “Voliš li me?” Baki i djedu bi znala reći da oni nisu njezini pravi baka i djed.** M.P.K. navodi kako ju je I.K. prijavio policiji da nezakonito boravi s djetetom kod svojih roditelja što je dijete također jako uplašilo. Govori kako je jedan vikend morala ići kod I.K. po dijete jer je histerično plakala te nakon što je došla sa svojom majkom i nećakinjom po nju, otac je rekao pred djevojčicom: “Dovela si si publiku”. **Jednom prilikom je upitao dijete želi li se vratiti kući i ako se vrati doma znači li to da neće više biti zločesta, nakon čega mu je bilo žao što je to rekao jer je dijete postavljalo pitanja poput: “ Jel ti i mama niste više zajedno jer sam ja zločesta?” Dijete je opterećeno situacijom svojih roditelja te je jednom prilikom kada se vratila od oca izjavila majci: “Spasi me”** što je nju veoma zabrinulo, ali nije ju ništa konkretno ispitala kako ju ne bi uznemirila. Savjetodavnim radom s imenovanima uočava se neadekvatna komunikacija, izrazito nepovjerenje prema drugoj strani, sklonost okrivljavanju i optuživanju druge strane, učestalo prijavljivanje centru, usmjeravanje na vlastite, a ne na potrebe djeteta, prebacivanje odgovornosti na dijete, nezrelost. Listama za procjenu razvojnih rizika kao rizični čimbenici na strani obiteljskih okolnosti i obilježja roditelja identificiraju se: nerazumijevanje razvojnih i emocionalnih potreba djeteta, neprihvatanje odgovornosti za roditeljstvo, **manipulativna ponašanja u situacijama konfliktnog i razdvojenog roditeljstva**, emocionalne poteškoće roditelja, sumnja na zlouporabu alkohola od strane roditelja, neodgovarajući obrasci interakcije roditelja s proširenom obitelji te učestalo međusobno prijavljivanje institucijama. Listama za procjenu ugroženosti psihosocijalne dobrobiti djeteta u situacijama konfliktnog roditeljstva utvrđena je srednja razina ugroženosti psihosocijalne dobrobiti djeteta. Listama za procjenu sigurnosti djeteta utvrđeno je da je dijete sigurno zato što su zaštitne sposobnosti primarnih skrbnika dovoljne da zaštite dijete od prijetnji sigurnosti. U skladu s time, roditeljima I.K. i M.P.K. potrebno je izreći mjeru stručne pomoći i potpore u ostvarivanju roditeljske skrbi o ml L.K. I.K. navodi daljnje poteškoće, a to su da prilikom dolaska po dijete osim majke vani budu prisutni i njezini roditelji koji ga vrijeđaju da je alkoholičar i da takav dolazi po dijete. Dana 3.3.2022. zbio se događaj u kojem je po dijete došao I.K. prilikom čega je otac M.P.K. izjavio I.K. da je zlostavljač te je majka bivše supruge prijetila dolaskom policije dok je dijete sve to sa strane gledalo. **Govori kako njezini roditelji i ona stalno ružno govore o njemu i njegovim**

roditeljima te da im je dijete jednom prilikom pokazalo srednji prst i reklo da su zločesti i da joj je to rekla druga baka. Također dijete govori ocu da će sve reći mami, baki i djedu kako bi mu pozvali policiju, da drugi djed ima pušku te joj je pokazivao kako se u pušku stavlja meci i da će upucati zločeste ljude nakon čega će biti puno krvi. Na postavljeno pitanje djetetu koji su to zločesti ljudi, dijete izjavljuje da su to otac te drugi baka i djed. Djetetu djed pokazuje slike zatvora u koje će smjestiti zločeste ljude. U centar dolazi M.P.K. i navodi kako se desio incident u kojem su verbalno i fizički napadnuti njezini roditelji od strane I.K. i njegovog oca. Navodi kako su se vozili biciklom oko njihove kuće i nazivali ih pogrđnim imenima, nakon čega su se ponovno vratili i verbalno ih vrijeđali te gurnuli njezinu mamu, nakon čega je otac M.P.K. krenuo na njih, ali ga je I.K. krenuo fizički napasti te ga otac odguruje od sebe. Maloljetna L.K. se igrala u stražnjem dijelu dvorišta i nije vidjela napad. Drugi dan se javlja majka I.K. koja priča u potpunosti drugu priču i govori kako je njezin suprug (otac I.K.) iz čista mira napadnut od strane oca i brata njegove bivše supruge te je završio u Općoj bolnici s brojnim fizičkim ozljedama (napuknuće bubrega, prijelom rebra i duboka posjekotina na glavi). Kada je sin vidio što se događa (živi par kuća dalje) odmah je otišao tamo nakon čega su i njemu zadali teške fizičke ozljede (ozljeda kralježnice, glave i lumbalnog dijela leđa koje za posljedicu ima totalnu amneziju koja traje i danas, dakle sin se ne sjeća događaja niti kako je dospio na liječenje). Djelatnici policije su uzeli izjave majke, oca i brata koji su bili vidno alkoholizirani i agresivni prema izjavi svjedoka, dok je majka M.P.K. poticala da ih dobro premlate. Ona navodi da je unuka prisustvovala i gledala cijeli događaj. Također prilikom preuzimanja djeteta, otac ju nije htio zavezati u autu što mu je bivša supruga savjetovala na što joj je kroz smijeh dodao: “Hoćeš li i sad zvati policiju?” Za to vrijeme dijete je stalno plakalo na stražnjem sjedalu auta. U ovome slučaju vidljiva je visoka razina konfliktnosti roditelja nakon razvoda braka i različiti oblici manipulativnih ponašanja roditelja u odnosu na dijete.

Osvrt na slučaj

Ovaj slučaj je veoma dinamičan jer je obilježen visokim sukobima i manipulativnim ponašanjima od strane oba roditelja. Smatram kako se ovdje radi i o otuđenju djeteta od roditelja jer su prisutni brojni znakovi koji ukazuju na otuđenje. Djevojčica ocrnjuje svog oca i njegove roditelje, jednog roditelja (majku) vidi kao apsolutno savršenu bez ijedne mane, dok oca i

njegove roditelje vidi kao loše ljude bez ijedne vrline. Djevojčica favorizira samo majku i odbacuje proširenu obitelj od strane oca govoreći kako su oni zločesti i da će završiti u zatvoru. Smatram da je mjera stručne pomoći i potpore u ostvarivanju roditeljske skrbi o djetetu korektna je će se raditi na tome da roditelji usvoje adekvatne odgojne postupke kako bi dijete moglo odrastati u sigurnom okruženju. Listom za procjenu razvojnih rizika djeteta kao razlozi za procjenu rizika navode se: učestali sukobi/ponovljeno nasilno ponašanje među roditeljima, zanemarivanje emocionalnih potreba djeteta, psihičko nasilje nad djetetom te manipulativna ponašanja roditelja. Kod obiteljskih okolnosti i obilježja roditelja kao čimbenika razvojnog rizika djeteta, visoka razina rizika prisutna je kod nerazumijevanja razvojnih i emocionalnih potreba djeteta, neprihvatanja odgovornosti za roditeljstvo, razvojne ishode i ponašanje djeteta, manipulativnih ponašanja u situacijama konfliktnog i razdvojenog roditeljstva koja ugrožavaju djetetovu dobrobit, emocionalne poteškoće roditelja, neodgovarajući obrasci interakcije roditelja s proširenom obitelji i učestalo međusobno prijavljivanje institucijama. Niskom razinom rizika označena je sumnja na ovisnost roditelja o alkoholu, dok je kod ostalih tvrdnji označeno kako rizik nije prisutan te je sveukupno utvrđena srednja razina rizika. Slažem se s označenim tvrdnjama, jedino kod izostanka redovitog kontakta između roditelja i djeteta ne bih označila da rizik nije prisutan jer je u slučaju prema navodima majke navedeno kako djevojčica gotovo nikada ne odlazi kod oca jer on uvijek ima nešto drugo dogovoreno, a kada i ode, I.K. ju ostavi njegovim roditeljima na čuvanju. Listom za procjenu roditeljskih snaga, snage koje su prisutne u značajnijoj mjeri kod oba roditelja su: ranije prikladna skrb za djecu, redoviti kontakt roditelja sa službama značajnim za dijete, osobna snaga za brigu o djetetu kada ima zdravstvene poteškoće, roditelji imaju materijalnu i emocionalnu podršku obitelji te roditelji imaju povijest stabilnog radnog odnosa i svojim prihodima mogu brinuti o kućanstvu. Listom za procjenu ugroženosti psihosocijalne dobrobiti djeteta u situacijama konfliktnog razdvojenog roditeljstva utvrđena je srednja razina ugroženosti psihosocijalne dobrobiti djeteta. Smatram kako bi u ovom slučaju mogla biti i visoka razina ugroženosti psihosocijalne dobrobiti djeteta zbog sumnje na otuđenje djeteta od roditelja s kojim ne živi jer je dijete izloženo vrlo neprimjerenim komentarima od strane majke i njezinih roditelja koji govore djetetu negativne stvari o ocu i njegovim roditeljima (djed joj pokazuje kako se u pušku stavljaju meci, da će ih upucati i da će biti puno krvi, pokazuje srednji prst djedu, baki i ocu). Manipulativna ponašanja su prisutna kod oba roditelja jer kada je djevojčica s majkom i njezinim roditeljima sluša negativne komentare o ocu, a dok

ode na susrete s ocem on joj govori kako M.P.K. nije njezina majka, da ju ne voli i da joj roditelji od majke nisu pravi baka i djed nakon čega djevojčica dolazi tužna i uplakana sa susreta. Maljuna, Ajduković i Ostojić (2020.) navode kako su žene sklonije manipulativnom ponašanju jer često ne odgovaraju na telefonske pozive oca u vezi dogovora oko susreta s djetetom, a ako se otac samo jednom ne složi s majčnim prijedlogom ona će se odmah obratiti nadležnim stručnjacima te stvoriti sliku o ocu kao osobi koja odbija suradnju. Ovakvo ponašanje može se prepoznati i u navedenom slučaju u kojem majka jednom prilikom ne dopušta ocu da dijete odveze u vrtić ili stalno zove djevojčicu kada je kod oca, a ako se oko bilo čega ne slažu odmah se obraća nadležnim institucijama. Roditelji često dolaze u centar za socijalnu skrb gdje se međusobno ocrnjuju i optužuju te prikazuju sebe kao žrtvu što ukazuje na manipulaciju sustavom socijalne skrbi (Maljuna, Ajduković i Ostojić, 2020.). Smatram kako su u prikazanom slučaju u sukob roditelja i odgoj djevojčice previše uključeni njihovi roditelji koji samo još više povećavaju konflikt između roditelja, osobito nakon incidenta u kojem je došlo do fizičkog napada s obje strane. Dobrobit djevojčice uvijek treba biti na prvom mjestu, stoga je u ovom slučaju veoma važno da I.K. i M.P.K. i njihovi roditelji uspostave normalnu komunikaciju oko odgoja djevojčice kako bi mogla funkcionirati i odrastati u normalnom okruženju.

Poseban oblik manipulativnih ponašanja su neargumentirane prijave zanemarivanja i zlostavljanja djeteta koje su usmjerene protiv drugog roditelja te je važno razlikovati namjerno proizvedene i nedokazane optužbe. Kod namjerno proizvedenih optužbi glavni cilj je manipulacija socijalnim, pravnim i zdravstvenim sustavom kako bi roditelj dobio skrbništvo i osvetio se bivšem partneru, dok nedokazane optužbe mogu biti rezultat dobre namjere roditelja ako je primijetio da se dijete čudno ponaša, ima sumnjive ozljede, ako je pogrešno protumačio izjave djeteta ili zbog nedovoljnog poznavanja reakcije djeteta na razvod (Maljuna i sur., 2020.). U bračni sukob roditelja često su umiješani i odrasli članovi obitelji (najčešće bake i djedovi) što za dijete predstavlja dodatno opterećenje (Ernečić i Patrčević, 2013.).

4.1. Posljedice manipulacije djecom u razvodu braka

Manipulacija djecom u procesu razvoda braka ima štetan utjecaj na djetetovo mentalno zdravlje. Većina roditelja u situacijama konfliktnog razvoda ne odvajaju partnersku ulogu koja prestaje od roditeljske uloge koja se nastavlja (Ernečić i Patrčević, 2013.). Zbog toga, djeca postaju bojno

polje roditelja te kako bi izbjegli njihovo neodobravanje, solidaliziraju se sa svakim roditeljem kada u negativnom smislu komentiraju drugog roditelja. Tako dijete kada je kod tate govori ružne riječi za mamu kako bi smanjio tenzije u odnosu s njim, a dok ode kod mame isto tako govori i o tati (Ernečić i Patrčević, 2013.). Pokazivanje otpora djeteta prema jednom roditelju i udovoljavanje drugom roditelju dovodi do raznih problema u ponašanju i funkcioniranju manipulirane djece. Dijete počinje iskazivati ljutnju prema roditelju s kojim ne živi, dolazi do gubitka samopoštovanja, depresivnosti, anksioznosti i suicidalnosti. Mogu se pojaviti poteškoće u učenju, poremećaji spavanja i hranjenja, enureza i enkopreza, autodestruktivno ponašanje te strah od odvajanja od roditelja s kojim dijete živi (Lowenstein, 2002., prema Buljan Flander i sur., 2018.). Steinberg (2006.) navodi posljedice manipulacije koje mogu biti dugotrajne i prisutne tijekom cijelog života. Dijete se počinje osjećati anksiozno, zbunjeno te dolazi do konflikta lojalnosti jer jednog roditelja percipira kao dobrog i brižnog, dok od drugog roditelja koji manipulira dobiva suprotne poruke o tom roditelju. U sukobima između roditelja, djeca se smatraju odgovornima te nastoje ugoditi svakom roditelju zbog čega potiskuju svoje želje i potrebe. Takve situacije mogu dovesti do agresivnog ponašanja djeteta ili regresije jer će dijete u jednom trenutku u potpunosti biti preplavljeno svojim potrebama (Steinberg, 2006.). Kod djece koja izrazito liče roditelju kojeg odbacuju ili ako je roditelj kojeg odbacuju istog spola kao i oni, izražena je teorija objektnih odnosa jer kada djeca smatraju da je roditelj loš, oni automatski i sebe smatraju lošim jer nose dio tog roditelja u sebi (Amato, 1994.). Perfekcionizam je također jedna od posljedica kojoj djeca teže kod sebe i drugih, svaki neuspjeh doživljavaju katastrofičnim te dijele roditelje na dobrog i lošeg. Takva djeca svijet vide crno-bijelim te su u velikom riziku od razvoja psihičkih smetnji (Bilić i sur., 2012.). Prema Bakeru (2005.) jedna od posljedica manipulacije odnosi se na nedostatak povjerenja u sebe i druge ljude pri čemu djeca u odrasloj dobi neće imati povjerenja u svoje partnere i testirati će njihovo strpljenje te će imati konstantni osjećaj da ne treba vjerovati ljudima. Mogu se razviti osjećaji krivnje, srama i kajanja kada djeca shvate da su bila izmanipulirana od strane manipulirajućeg roditelja te zbog lošeg ponašanja prema drugom roditelju. Kod djece koja su bila izmanipulirana od strane roditelja postoji veća vjerojatnost da će i oni sami takvi postati kada odrastu jer će na razne krize reagirati ponašanjem kakvo su naučili od roditelja (Steinberg, 2006.). Ernečić i Patrčević (2013.) koriste termin indoktrinacije koja se pojavljuje kako krajnji ishod potkopavanja roditelja koji s djetetom stvara savez protiv drugog roditelja te ona može biti direktna i suptilna. Direktna indoktrinacija

dogođa se kada roditelj na ružan način govori djetetu o drugom roditelju, dok kod suptilne indoktrinacije roditelj uopće djetetu ne spominje drugog roditelja i ponaša se kao da ga nema. Indoktrinacija dovodi do iskrivljavanja djetetova realiteta i brojnih emocionalnih poteškoća jer dijete može vidjeti roditelja kao dobrog, ali ukoliko se drugi roditelj ne slaže s time, dijete počinje sumnjati u sebe, nepovjerljivo je i niskog samopoštovanja (Ernečić i Patrčević, 2013.). Otudivanje djeteta od roditelja u kojem se jedan roditelj u potpunosti isključuje iz života djeteta smatra se najnepovoljnijom posljedicom manipulacije djeteta (Ajduković i Sladović Franz, 2021.).

5. Otudjenje djeteta od roditelja

Djeca u visokokonfliktnim razvodima izložena su manipulativnim ponašanjima roditelja koja najčešće dovode do potpunog isključivanja jednog roditelja iz života djeteta, odnosno otuđenja djeteta od roditelja (Buljan Flander i sur., 2018.). Javnost već duže vremensko razdoblje raspravlja o tome je li otuđenje znanstveno utemeljeno ili neutemeljeno. Dok se mnogi stručnjaci zalažu za zaštitu dobrobiti djeteta i rano prepoznavanje te prevenciju emocionalnog zlostavljanja djeteta, odnosno otuđenja djeteta od roditelja koja je prepoznata u praksi i mnogim istraživanjima, “Rezolucija Europskog parlamenta o posljedicama nasilja koje vrše partneri u intimnim vezama i prava skrbništva po žene i djecu” ne slaže se s time i u svojim navodima osuđuje koncept otuđenja jer smatra kako nije znanstveno utemeljen te se zloupotrebljava na štetu žrtava nasilja (Ajduković i Sladović Franz, 2021.). Smatram kako se u prikazanim slučajevima 1. i 2. termin otuđenja ne zloupotrebljava jer se u oba slučaja ne pogoduje očevima i ne radi se šteta majkama i djetetu već stručnjaci nastoje donositi odluke koje su najbolje za dijete koristeći i Listu za procjenu psihosocijalne dobrobiti djece u situacijama konfliktnog roditeljstva koja diferencira i sistematizira otuđujuća ponašanja roditelja koja štete dobrobiti djeteta. Rezolucija poziva države članice da se u sudskim postupcima zabrani korištenje sindroma otuđenja od roditelja (Ajduković i Sladović Franz, 2021.). Također, javnost često osuđuje stručnjake zdravstva, pravosuđa i socijalne skrbi, gdje se često može čuti kako Centri ne pridaju dovoljno značaja pojavnosti nasilja i da u trenutku kada je tijekom postupka majka žrtva nasilja, otac odgovara navodima o otuđenju djeteta pri čemu dolazi do diskriminacije u dodjeljivanju

roditeljske skrbi (Ajduković i Sladović Franz, 2021.). Prvi zagovornik sindroma otuđenja djeteta od roditelja bio je Richard Gardner koji je smatrao kako je uzrok otuđenja jedan roditelj (obično majka), dok je drugi roditelj bez mane te je smatrao kako postoji teško, umjereno i blago otuđenje (Woodall i Woodall, 2018.). Otuđenje djeteta od roditelja je zapravo posljedica psihičkog zlostavljanja djeteta s ciljem da se dijete trajno odvoji od jednog roditelja i zamrzi ga jer roditelj koji je povrijeđen i ljut zbog razvoda braka ima potrebu ocrnjivati drugog roditelja kako bi ga izbacio iz života djeteta.

Prema novijim određenjima moraju biti zadovoljena sljedeća četiri kriterija kako bi se moglo utvrditi otuđenje: 1) prethodno postojanje pozitivnog odnosa između otuđenog roditelja i djeteta, 2) neprisutnost nasilnih oblika ponašanja od strane otuđenog roditelja prema djetetu, 3) prisutnost otuđujućih ponašanja od strane drugog roditelja i 4) prisutnost ponašanja koja ukazuju na otuđenje kod djeteta. Prema Bakeru (2018.) ovdje se radi o četvero-faktorskom modelu otuđenja. Otušeno dijete jednog roditelja vidi kao potpuno lošeg, dok drugog vidi kao potpuno dobrog čime dijete gubi polovicu svog identiteta prema kojem iskazuje mržnju što može dovesti do brojnih problema mentalnog zdravlja u budućnosti jer će osim otuđenog roditelja izgubiti i širu obitelj od strane tog roditelja. Međutim, postoje situacije u kojima se ne radi uvijek o otuđenju, već o udaljavanju djeteta od roditelja kada je dijete primjerice svjedočilo nasilju među roditeljima ili je samo doživjelo nasilje u obitelji ili je jednostavno više privrženo jednom roditelju te zbog toga ostvaruje rjeđe kontakte s drugim roditeljom (Ajduković i Sladović Franz, 2021.).

5.1. Znakovi otuđenja djeteta

Richard Gardner prvi je nabrojao osam znakova koji pokazuju da je dijete otušeno (Gardner, 1998., prema Buljan Flander i Đapić, 2020.): prvi znak se odnosi na kampanju ocrnjivanja jednog roditelja gdje je djetetov fokus samo na ocrnjivanju i govorenju uvredljivih stvari o drugom roditelju. Drugi znak odnosi se na navođenje apsurdnih razloga za odbijanje roditelja (primjerice kod tate je tvrd krevet, mama pravi lošu pizzu). Nedostatak ambivalencije prema roditeljima treći je znak otušenog djeteta što znači da dijete vidi jednog roditelja kao apsolutno lošeg bez ijedne vrline te navodi samo negativna iskustva s njim, dok drugog roditelja vidi kao savršenog bez ijedne loše osobine, primjerice: “S mamom volim pričati i igrati se, a s tatom ne

volim ništa raditi i sve bih promijenio kod njega.” Kod četvrtog znaka u kojem se radi o fenomenu “nezavisnog mislitelja” dijete govori kako na njegovo mišljenje nitko nije imao utjecaj i da je samo donosilo odluke. Peti znak se odnosi na nedostatak krivnje zbog djetetovog ponašanja prema odbačenom roditelju, gdje dijete ne pokazuje grižnju savijesti zbog ponašanja ili riječi koje je uputio roditelju. Dijete u sukobima roditelja uvijek favorizira samo jednog roditelja i na njegovoj je strani bez obzira na to je li taj roditelj u pravu ili nije što je ujedno šesti znak koji ukazuje na otuđeno dijete. To se može vidjeti u drugom slučaju iz prakse gdje djevojčica favorizira samo svoju majku i njezine roditelje bez obzira jesu li u pravu ili ne, dok oca i njegove roditelje okrivljuje za svaki sukob. Predzadnji znak odnosi se na djetetovo korištenje fraza identično onima koje je čulo od roditelja iako možda ne razumiju značenje pojedinih riječi, primjer iz prakse. Dječak (6) i djevojčica (10) u razgovoru s psihologinjom stalno govore kako je tata veliki “krkan” da ga mrze i ne žele ga vidjeti. Na upit psihologinje da joj objasne što znači riječ “krkan” i od koga su to čuli, govore da ne znaju što to znači te da su to čuli od mame jer ga ona tako često naziva. Posljednji znak odnosi se na odbacivanje proširene obitelji odbačenog roditelja, primjer iz prakse: Djevojčica (5) odbacuje baku i djeda od strane odbačenog oca i govori kako će završiti u zatvoru jer su zločesti ljudi. Iz svega navedenoga, ukoliko su prisutni svi znakovi otuđenja djeteta, može se zaključiti kako to nije izbor djeteta, već utjecaj drugog roditelja na dijete i djetetov odnos prema otuđenom roditelju. Potrebno je djetetu pružiti podršku i omogućiti mu da ponovno uspostavi odnos s tim roditeljem kako bi dijete osvijestilo da je roditelj kojeg su nekada voljeli još uvijek tu i čeka ih (Woodall i Woodall, 2018.). Mnogi stručnjaci u ovakvim situacijama naglašavaju važnost individualnog rada s djetetom, ali svakako tome treba pridodati uključenost roditelja i ostalih članova obitelji jer bi samo individualni rad s djetetom smanjio učinkovitost intervencije i ojačao procese povezane s otuđivanjem (Milković i sur., 2021.). Roditelje bi također trebalo uključiti u roditeljsko savjetovanje ili terapiju koja može biti od velike pomoći roditeljima kako bi s priviknuli na promjene u ulogama u obitelji. Uz podršku stručne osobe, roditelji mogu raditi na partnerstvu u odgoju i brizi o djetetu, paralelno se odvajajući od bračnog partnerstva.

5.2. Vrste otuđenja

Ovisno o reakcijama i ponašanju djeteta u pojedinim situacijama, mogu se odrediti tri vrste otuđenja, a to su: blago, umjereno i teško otuđenje (Protulipac, 2021.). Djeca koja su blago otuđena mogu isprva odbijati ići kod otuđenog roditelja i obijati kontakt s njim, ali kada se obavi psihološki prijelaz od jednog roditelja drugome, dijete će biti u stanju provoditi vrijeme s njim. Kod blagog otuđenja dijete može imati povremene emocionalne ispade i ponašati se neprihvatljivo ili može željeti kontaktirati drugog roditelja (Woodall i Woodall, 2018.). U slučajevima umjerenog otuđenja dijete se protivi dolasku kod otuđenog roditelja, a kada dođe ponaša se mrzovoljno, izaziva ga te konstantno podržava drugog roditelja. Djetetu najveći problem stvara prijelaz, odnosno povratak kod drugog roditelja nakon što je proveo vrijeme kod otuđenog roditelja jer zna da će biti sučeno s brojnim pitanjima i pritiscima nakon što se vrati kući (Woodall i Woodall, 2018.). Ovdje je vaoma važno uspostaviti dobru suradnju sa stručnjacima i sustavom te osigurati predvidljivu strukturu kontakata otuđenog roditelja i djeteta kako ne bi došlo do eskalacije i pojave teškog otuđenja. Kod teškog otuđenja djeteta važno je uspostaviti kontakt djeteta i otuđenog roditelja, otuđitelja privremeno odvojiti od djeteta što otuđujući roditelj nikako ne prihvaća te nekada zna ostvariti kontakt s djetetom iako za to ima sudsku zabranu, vrši pritisak na dijete ili ga napusti i u potpunosti prekida kontakt s njim (Buljan-Flander i Đapić, 2020.). Dijete u ovakvim situacijama ne želi provoditi vrijeme s otuđenim roditeljom te se ponaša kao da ima fobiju od njega, pokazuje intenzivne znakove otuđenosti i ponaša da kao da ima vlast nad otuđenim roditeljom (Woodall i Woodall, 2018.).

5.3. Posljedice otuđenja na dijete

Mnoga istraživanja ukazuju na brojne posljedice koje otuđenje ostavlja na djecu i njihovo mentalno zdravlje i funkcioniranje. Verhaar i sur. (2022.) proveli su kvalitativno istraživanje o mentalnom zdravlju odraslih osoba koje su u djetinjstvu bile izložene otuđenju. Rezultati istraživanja ukazuju na niz poteškoća s mentalnim zdravljem odraslih osoba koja se odnose na depresivnost, anksioznost, poremećaje osobnosti, posttraumatski stresni poremećaj, suicidalne misli te ovisnost i upotreba supstanci. Također, mnogi osjećaju sram i krivnju zbog svog iskustva, nisko samopoštovanje te usamljenost i izoliranost. U istraživanju od Smith-Etxeberria i Eceiza (2021.) rezultati pokazuju da je razvod roditelja bio povezan s nižim povjerenjem i

komunikacijom s majkom i ocem te pozitivno s otuđenjem u odnosima oca i djeteta. Također, percipirana učestalost i intenzitet međuroditeljskih sukoba bili su povezani s nižim povjerenjem i komunikacijom s majkom i ocem te većom otuđenošću u odnosima majka-dijete i otac-dijete, te je razvod roditelja bio povezan s većom otuđenošću u afektivnim odnosima majke i djeteta. Soto i Leonhardt (2020.) proveli su istraživanje u čijem su uzorku bila maloljetna djeca od 6-12 godina koja su dolazila iz obitelji čiji su se roditelji razdvojili ili razveli kroz vrlo konfliktnu procese otuđenja te njihovi roditelji.

Dobiveni rezultati pokazali su da i roditelji i maloljetnici iskazuju različite pokazatelje rizika kada su suočeni sa stalnom izloženosti praksi otuđenja obitelji, koja je internalizirala kaznene oblike u rješavanju sukoba. Utvrđeno je i kako su maloljetnici izloženi teškom stupnju djelovanja čak i bježali od kuće, te iskazivali stalno otvoreno protivljenje i destruktivno ponašanje prema otuđenom liku i njegovoj/njenoj široj obitelji te su pokazali da su posjete roditelja bez skrbnitva nad djecom sve konfliktnije, posebno kada su dijete/djeca odlazila kod tog roditelja.

Prema rezultatima Verrocchia i sur. (2015.) pokazuje se da su ukupne stope prijavljene izloženosti niskoj skrbi, pretjeranoj zaštiti i konfliktna ponašanja roditeljske lojalnosti statistički značajno povezana sa samopoštovanjem, kao i mjerom trenutnog psihičkog stresa. Djeca izložena disfunkcionalnom roditeljstvu i s niskim samopoštovanjem izložena su riziku za svoje dugoročno psihičko funkcioniranje. Sun i sur. (2021.) proveli su longitudinalno istraživanje čiji rezultati pokazuju da je otuđenost prema roditeljima prediktor kasnije dječje depresije te da je otuđenost djece prema majkama bila jači prediktor depresije od otuđenja prema očevima. Prethodna depresija i stresni životni događaji bili su prediktori rizika, dok je otpornost djelovala kao zaštitni čimbenik. Kvalitativno istraživanje provedeno od strane (Baker, 2006., prema Buljan Flander i Roje Đapić, 2020.) na temelju dubinskih intervjua s odraslim osobama koji su bili otuđeni kao djeca pokazuje kako je otuđenje u djetinjstvu ostavilo sljedeće posljedice na odrasle osobe: depresivnost, nisko samopoštovanje, niska razina povjerenja, otuđenje od vlastite djece, veću uporabu sredstava ovisnosti i veću učestalost razvoda.

6. Zaštita najboljeg interesa djeteta

Djeca svojim rođenjem stječu pravo na temeljnu slobodu i sva ljudska prava, no s obzirom na činjenicu o tjelesnoj i psihičkoj nezrelosti javlja se potreba za isticanjem posebnih prava djeteta na zaštitu. Upravo je to polazište Konvencije o pravima djeteta, mnogih drugih pravnih akata i programa za zaštitu dječjih prava (Kuzmanović, 2018.). Razvod roditelja također utječe na emocionalno stanje djeteta te na djetetovu dobrobit osobito ako se radi o visokokonfliktnom razvodu gdje se potrebe djeteta stavljaju na drugo mjesto. Prema Obiteljskom zakonu bračni drugovi koji imaju zajedničko maloljetno dijete dužni su prije pokretanja sudskog postupka radi razvoda braka sudjelovati u obveznom savjetovanju koje se provodi u Centru za socijalnu skrb (Obiteljski zakon, NN 98/19, čl. 54., st.1.). U postupku obveznog savjetovanja donosi se plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi kojim se uređuje mjesto i adresa djetetova stanovanja, vrijeme koje će dijete provoditi sa svakim od roditelja, način razmjene informacija u vezi donošenja odluka bitnih za dijete, visinu uzdržavanja i način na koji će se riješavati buduća sporna pitanja (Obiteljski zakon, NN 98/19, čl. 106., st. 2.). Konvencija o pravima djeteta 1991. godine u čl. 3. navodi da se sve akcije koje u vezi s djecom poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela moraju poduzimati u najboljem interesu djeteta. Republika Hrvatska se ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta, obvezala na primjenu iste.

Najbolji interes djeteta može se protumačiti kao zahtjev da se pravodobno prepozna određena djetetova potreba i da se u tom trenutku na najbolji mogući način zadovolji (Alinčić, 2001.). Stručnjaci iskazuju zabrinutost u to kada je sudjelovanje djeteta u skladu, a kada suprotna najboljem interesu. Dijete ima pravo izraziti svoje mišljenje i biti saslušano u svakom pravnom postupku koji utječe na njegov život, a pri donošenju odluke treba se pridati značaj u skladu s djetetovom zrelosti i dobi (Laklija i sur., 2005.). Analizom dokumentacije koje su proveli Laklija i sur. (2005.) mali je broj slučajeva razvoda braka u kojima su djeca izražavala svoje mišljenje. Najčešća zapreka koja se može pojaviti prilikom iznošenja mišljenja djeteta uključenog u postupak razvoda braka roditelja je izloženost djeteta manipulirajućim i otuđujućim ponašanjima roditelja. Dijete je tada pod utjecajem jednog roditelja koji želi ostvariti svoje interese i steći određeno pravo zbog čega djetetov iskaz nije uvijek ono što dijete stvarno misli.

Djeca starije osnovnoškolske i srednjoškolske dobi često otvoreno izražavaju svoje mišljenje s kojim roditeljem žele živjeti. U takvim slučajevima može doći do manipulacije od strane djece jer često biraju manje zahtjevnog roditelja koji im daje više slobode pri čemu im treba pomoći da zaključuje je li to zaista u njihovom interesu (Laklija i sur., 2005.). Stručnjaci kao glavne kriterije pozivanja djeteta da izrazi svoje mišljenje u postupku razvoda braka roditelja navode dogovor roditelja koji nije u interesu djeteta, djetetovo odbijanje jednog roditelja, kontradiktorna izvješća stručnjaka, nepostojanje dogovora roditelja i potvrđivanje stava stručnjaka. Također, analizom se pokazuje kako je stručnjacima kod odlučivanja o povjeravanju djeteta i određivanju najboljeg interesa djeteta najvažnija emocionalna privrženost djeteta roditelju, zdravlje roditelja, materijalna sigurnost te skrb u podmirivanju osnovnih potreba djeteta. Obitelj je ključna zajednica koja je odgovorna za pružanje podrške i ljubavi prema djetetu kako bi se dijete osjećalo sigurno i ostvarivalo prava koje ima. Prema Konvenciji o pravima djeteta (čl. 20.) dijete kojemu je zbog razvoda braka roditelja uskraćena obiteljska sredina, ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć države te pravo na druženje i susrete s roditeljima. Kako bi se prava djeteta što bolje zaštitila tijekom razvoda braka roditelja potrebno je zaposliti veći broj stručnjaka koji rade u odjelima za djecu i obitelj, stvoriti bolje materijalne uvjete rada te je važna edukacija i supervizija stručnjaka (Laklija i sur., 2005.).

7. Zaključak

Obitelj je mjesto u kojem bi se djeca trebala osjećati sigurno i voljeno. Razvod braka roditelja predstavlja prekretnicu u životu djece koja su ranjiva skupina i na koje razvod ostavlja brojne posljedice. Međutim, stručnjaci smatraju kako je za djetetovo mentalno zdravlje bolji dobar razvod nego loš brak gdje će svakodnevno biti izloženi roditeljskim sukobima (Warshak, 2008.). Kod visokokonfliktnih razvoda roditelji su usmjereni na svoje teškoće i potrebe, pokazuju manje nježnosti u odgoju i slabiju komunikaciju s djetetom (Wenar, 2003.). Djeca su ovdje najviše izložena konfliktima i manipulaciji roditelja, stoga je važno na vrijeme prepoznati rizične čimbenike od strane roditelja koji se razvode te koristiti instrumente kojima se utvrđuje razina konflikta između partnera kako bi stručnjaci što prije mogli djelovati i prevenirati ovakvu vrstu razvoda. Smatram kako bi se roditelje koji u postupku obveznog savjetovanja nisu postigli

sporazum o Planu o zajedničkoj roditeljskoj skrbi moglo uključiti u roditeljsko savjetovanje, terapiju ili grupnu terapiju gdje će se susresti s ljudima koji prolaze kroz sličnu situaciju ili ih se može uputiti u određene preventivne programe. Prvenstveno roditelji, ali i djeca bi se trebali uključiti u programe individualnog savjetovanja ili psihoterapije. Nerijetko se javlja i problem roditeljske manipulacije djecom tijekom razvoda gdje roditelj koristi različite oblike manipulativnih ponašanja kako bi sklopio savez s djetetom i kako bi to dijete zamrzilo drugog roditelja. Kako bi se spriječile ovakve negativne posljedice roditelji trebaju pozitivno surađivati u svojim roditeljskim ulogama i odgoju te razdvojiti partnerski i roditeljski odnos.

Kao posljedica roditeljske manipulacije djecom pojavljuje se otuđenje djeteta od roditelja. Dok jedna strana ističe da je otuđenje utemeljena i realna pojava, druga strana otuđenje promatra kao taktiku manipulacije sustavom. Kako bi se spriječila zlouporaba koncepta otuđenja, vrlo je važno da struka uspostavi dogovor oko njegove definicije, terapijskih intervencija i pouzdanih metoda mjerenja (Gerčar, Milković i Pejić, 2021.). Podrška od strane stručnjaka mentalnog zdravlja koju pružaju djeci i roditeljima koji se suočavaju s otuđenjem uvijek treba biti prisutna te ne treba čekati da otuđenje postane dovoljno istraženo. Iako još uvijek nema znanstvenog konsenzusa oko otuđenja i stručnjaci su i dalje raspodijeljeni na dvije strane kada je riječ o ovom konceptu, zasigurno postoji nešto što otuđenje trenutno označava i za što bi se trebalo potruditi da ostane i dalje prisutno u psihologijskoj praksi (Flis i Rezo Bagarić, 2021.). Mnogi portali govore protiv stručnjaka te navode kako oni koriste nepostojeće stanje (otuđenje) kako bi djeca živjela s očevima zlostavljačima pri čemu dijete stavljaju u drugi plan, nanose im štetu ne razmišljajući o njihovim pravima i potrebama. Nažalost, istina je da su sustavi koji se u našoj zemlji bave zaštitom i zastupanjem najboljeg interesa djeteta zanemareni jer je stručnjaka premalo i sudski postupci traju godinama. Djeci se mora omogućiti pravo na iznošenje vlastitog mišljenja gdje je veoma važna uloga stručnjaka koji se tijekom cijelog procesa razvoda braka moraju voditi načelom najboljeg interesa djeteta i zaštititi ga (Laklija i sur., 2005.). Na temelju svega prethodno navedenog, može se zaključiti kako je važna dobra suradnja nadležnih institucija i edukacija koje se odnose na zaštitu dobrobiti djeteta.

8. Literatura

1. Ajduković, M., & Sladović Franz, B. (2021). Prilog javnoj raspravi o položaju djece i roditelja izloženih nasilju u situacijama konfliktnog razdvojenog roditeljstva iz psihosocijalne perspektive. Posjećeno 19.06.2022. na mrežnoj stranici: <https://www.hksr.hr/prilog-javnoj-raspravi-o-polozaju-djece-i-roditelja-izlozenih-nasilju-u-situacijama-konfliktnog>
2. Alinčić, M., Hrabar, D., Jakovac-Lozić, D., & Korac Graovac, A. (2001). *Obiteljsko pravo*. Zagreb: Narodne novine.
3. Amato, P.R. (1994). Life-span adjustment of children to their parents divorce. *Future of Children*, 4, 143-164.
4. Amato, P. R., & Previti, D. (2003). Peoples reasons for divorcing. *Journal of Family Issues*, 24 (5), 602-626.
5. Baris, M. A., & Garrity, C. B. (1997). Co-parenting post-divorce: helping parents negotiate and maintain low-conflict separations. *Clinical handbook of marriage and couples interventions*, 619-649. New York: John Wiley & Sons, Inc.
6. Baker, A.J.L. (2005). The long-term effects of Parental Alienation Syndrome on adult children: A qualitative research study. *The American Journal of Family therapy*, 33, 289-302.
7. Baker, A.J.L. (2018). Reliability and validity of the four-factor model of parental alienation. *Journal of Family Therapy*, 42(1), 100-118.
8. Begić, D. (2016). *Psihopatologija*. Zagreb: Medicinska naklada.
9. Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
10. Beyer, R. & Winchester, K. (2006). *Rastajemo se. Kako to objasniti djeci?* Zagreb: Naklada Nika.
11. Bilić, V., Buljan-Flander, G. & Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
12. Bujšić, G. (2005). *Dijete i kriza – priručnik za odgajatelje, učitelje i roditelje*. Zagreb: Golden marketing –Tehnička knjiga.
13. Buljan Flander, G., Štimac, D. & Ćorić Špoljar, R. (2013). Podrška obitelji i prijatelja kao čimbenik prilagodbe djeteta na razvod roditelja. *Klinička psihologija*, 6(1-2), 63-76.
14. Buljan Flander, G. & suradnici (2018). *Znanost i umjetnost odgoja*. Zagreb: Geromar d.o.o.

15. Buljan Flander, G., & Đapić, M. R. (2020). *Dijete u središtu (sukoba)*. Sveta Nedelja: Geromar d.o.o.
16. Ćorić Špoljar, R. (2019). *Odrednice prilagodbe djece na visokokonfliktni razvod roditelja*. Doktorski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
17. Državni zavod za statistiku (2021). *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske u 2020*. Posjećeno 23.05.2022. na mrežnoj stranici: <https://podaci.dzs.hr/2021/hr/9938>
18. Elam, K. K., Sandler, I., Wolchik, S., & Tein, J. Y. (2016). Non-Residential Father-Child Involvement, Interparental Conflict and Mental Health of Children Following Divorce: A Person-Focused Approach. *Journal of youth and adolescence*, 45(3), 581–593.
19. Elrod, L. D. (2001). Reforming the system to protect children in high conflict custody cases. *Wm. Mitchell L. Rev.*, 28, 495.
20. Ernečić M., & Patrčević, S. (2013). *Razvod – pogled iznutra*. Koprivnica: Superprint d.o.o.
21. Ernečić, M. & Patrčević, S. (2017). Narcistična ranjivost i razvod braka. *Ljetopis socijalnog rada*, 24(1), 147-166.
22. Filipović, G. & Osmak-Franjić, D. 2010. Manipulacija djecom tijekom razvoda braka ili prekida izvanbračne zajednice-iz perspektive pravobraniteljice za djecu. U: Osmak-Franjić, D., ur. Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava Pravobranitelja za djecu RH. Zagreb: Pravobranitelj za djecu, 61-67.
23. Flis, I. & Rezo Bagarić, I. (2021). Znanstveni mač i gordijski čvor otuđenja. Zagrebačko psihološko društvo. Posjećeno 25.5.2022. na stranici: <https://zgpd.hr/2021/12/05/znanstveni-mac-i-gordijski-cvor-otudenja/>
24. Folberg, J. (Ed.). (1991). *Joint custody and shared parenting*. Guilford Press .
25. García, P.J., Martínez, L., & Cano, M.D. (2019). Types and intensity of postdivorce conflicts, the exercise of coparenting and its consequences on children. *Revista Iberoamericana de Psicología y Salud*, 10, 48-63.
26. Gerčar, A., Milković, M. & Pejić, I. (2021). Što (ne) znamo o otuđenju? Zagrebačko psihološko društvo. Posjećeno 25.5.2022. na stranici: <https://zgpd.hr/2021/10/17/sto-ne-znamo-o-otudenju/>
27. Hetherington, E.M. & Kelly, J. (2002). *For better or for worse*. New York: Norton.

28. Hrgović, M. (2021). Odgojiteljska percepcija roditeljske manipulacije u odnosu s djecom i odgojiteljima tijekom i nakon razvoda. *Magistra ladertina*, 16(2), 55-72.
29. Johnston, J.R. (1994). High-conflict divorce. *The future of children*, 165-182.
30. Johnston, J.R. & Campbell, L.E. (1999)., *Impasses of divorce: The dynamics and resolution of family conflict*. New York: Simon and Schuster.
31. Joyce, A. N. (2016)., High-Conflict Divorce: A form of Child Neglect. *Family Court Review*, 54(4), 642–656.
32. Kalmijn, M. (2007). Gender differences in the effects of divorce, widowhood and remarriage on intergenerational support: Does marriage protect fathers?. *Social forces*, 85(3), 1079-1104.
33. Kelly, J.B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39(8), 963-973.
34. Konvencija o pravima djeteta (2001). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Alinea.
35. Kuzmanović, K. (2018). *Prava djeteta u obitelji* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Pedagogy.
36. Laklija, M., Pećnik, N., & Šarić, R. (2005). Zaštita najboljeg interesa djeteta u postupku razvoda braka roditelja. *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, 12(1), 7-38.
37. Lange, A., Visser, M., Scholte, R., & Finkenauer, C., (2021). Parental Conflicts and Posttraumatic Stress of Children in High-Conflict Divorce Families. *Journal of Child & Adolescent Trauma*.
38. Majnarić, I. (2022). Obilježja visokokonfliktnih razvoda roditelja s maloljetnom djecom. *Ljetopis socijalnog rada*, 29(1), 99-123.
39. Maljuna, I., Ajduković, M. & Ostojić, D. (2019). Prepoznavanje simptoma graničnog poremećaja ličnosti roditelja u situacijama ugrožene dobrobiti djeteta: Perspektiva stručnjaka iz Centara za socijalnu skrb. *Ljetopis socijalnog rada*, 26(3), 305-333.
40. Maljuna, I., Ajduković, M. & Ostojić, D. (2020). Obilježja prekida partnerske zajednice roditelja sa simptomima graničnog poremećaja ličnosti iz perspektive stručnjaka centara za socijalnu skrb. *Socijalna psihijatrija*, 48(1), 20-49.

41. Matošević, J. (2020). Mentalno zdravlje djece razvedenih roditelja. *Časopis studenata psihologije*, 3(1), 57-68.
42. Milković, M., Stojević, M., & Ćosić, I. (2021). Postupci u konfliktnom razdvojenom roditeljstvu i tretmanske intervencije. Društvo za psihološku pomoć. Dostupno na stranici: <https://zgpd.hr/2021/11/07/postupci-u-konfliktnom-razdvojenom-roditeljstvu-i-tretmanske-intervencije/>
43. Obiteljski zakon NN 103/15, 98/19.
44. Polak, S., & Saini, M. (2018)., The Complexity of Families Involved in High-Conflict Disputes: A Postseparation Ecological Transactional Framework. *Journal of Divorce & Remarriage*, 1–24.
45. Protulipac, M. (202). Otudjenje od roditelja i obiteljska medijacija. *Ljetopis socijalnog rada* (28)2, 475-498.
46. Rodriguez, N. (2008). Djeca u vrtlogu razvoda. Zaštitite dijete od negativnih posljedica razdvajanja. Rijeka: Dušević & Kršovnik.
47. Smith-Etxeberria K., & Eceiza A. (2021.) Mother-Child and Father-Child Relationships in Emerging Adults from Divorced and Non-Divorced Families. *Social Sciences*. 10(10):382.
48. Soto, V. R., & Leonhardt, P. C. (2020). Childhood exposure to parental alienation practices: a socio-educational analysis. *Latinoamericana de Estudios de Familia*, 12(2), 27-46.
49. Steinberg, C. (2006). Father? What father? Parental Alienation and its effects on children. *Family Law Review*, 38(1), 10-24.
50. Sun, X., Qin, X., Zhang, M., Yang, A., Ren, X., & Dai, Q. (2021). Prediction of parental alienation on depression in left-behind children: A 12-month follow-up investigation. *Epidemiology and psychiatric sciences*, 30, e44.
51. Štifter, A., Mihalj, M., Rajhvajn Bulat, L., & Vuković, S. (2016). Razlozi razvoda braka kao odrednice sporazuma o roditeljskoj skrbi, *Ljetopis socijalnog rada*, 23(2), 275-297.
52. Van der Wal, R. C., Finkenauer, C., & Visser, M. M. (2019). Reconciling mixed findings on children's adjustment following high-conflict divorce. *Journal of Child and Family Studies*, 28(2), 468–478.
53. Verhaar S., Mandy L. Matthewsonm, & Bentley C., (2022.) "The Impact of Parental Alienating Behaviours on the Mental Health of Adults Alienated in Childhood" *Children* 9, no. 4: 475.

54. Wallerstein, J.S., & Blakeslee, S. (2006). A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda. Zagreb: Planetopija.
55. Warshak, R.A., (2008). *Otrov razvoda: Zaštita veze između roditelja i djeteta od osvetoljubivog bivšeg partnera*. Zagreb: Algoritam.
56. Wenar, L. (2003). What we owe to distant others. *Politics, philosophy & economics*, 2(3), 283-304.
57. Woodall, K., & Woodall, N. (2018). *Razumijevanje otuđenja od roditelja*. Sveta Nedelja: Printera d.o.o.